

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРИИ
БА НОМИ АКАДЕМИК Б. ИСКАНДАРОВ**

ТДУ: 398 (575.3)
ТКБ: 83.3 Тоҷ+82
Ш - 21

Бо ҳуқуқи дастнавис

ШАКАРМАМАДОВ ОРИФ НИСОРМАМАДОВИЧ

**ВИЖАГИҲОИ ЖАНРИИ РИВОЯТ ВА ТАФОВУТИ ОН
АЗ ЖАНРҲОИ ДИГАРИ НАСРИ ШИФОҲӢ
(ДАР АСОСИ МАВОДИ РИВОЯТҲОИ МАРДУМИ БАДАХШОН)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ
аз рӯйи ихтисоси 10.01.09 – Фолклоршиносӣ

Душанбе – 2025

Диссертатсия дар шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Охониёзов Варқа Дустович – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандаров.

Муқарризони расмӣ:

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир – доктори илмҳои филологӣ, мудири кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни;

Аминзода Абдулфаттоҳ Ҳаким – номзади илмҳои филологӣ, директори Муассисаи давлатии «Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот»-и Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.

Ҳимояи диссертатсия «15» апрели соли 2025, соати 13:30 дар маҷлиси шурои диссертатсионии 6D.KOA-067-и назди Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21) баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар китобхонаи илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва тавассути сомонаи www.izar.tj шинос шудан мумкин аст.

Афтореферат рӯзи «___» _____ соли 2025 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмии
шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ**

Мухамедходжаева Р. А.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Эҷодиёти бадеии шифохӣ на фақат аз чузъҳои муҳимми ҳаёти маънавӣ-адабии халқи тоҷик қарор дошт ва дар мавридҳои гуногун баёнҳои асосии муносибатҳои онҳо ба ҳаёти воқеӣ ва ҳодисаҳои зиндагӣ ҳисоб меёфт, балки вай хусусиятҳои касб қард, ки онҳо дар фолклори халқҳои дигар ба ин барҷастагӣ ба мушоҳида намерасанд. Яке аз хусусиятҳои фолклори сокинони Кӯҳистони Бадахшон ин аст, ки қисме аз жанру намудҳои он ба ду забон: ба забонҳои маҳаллӣ ва забони миллий эҷод ва паҳн гаштаанд.

Фолклори тоҷик, алалхусус жанри настрии он, ки бо таъсири ҳаводиси муҳталифи зиндагӣ дар муҳити чуғрофӣ ва шароити таърихӣ-иҷтимоии маҳсус ба вучуд омада, аз унсурҳои муҳимми ҳаёти маънавии мардум қарор гирифт, қобили омӯзишу таҳқиқи ҳамаҷониба мебошад. Аз ибтидои солҳои шастуми садаи XX дар баробари ҷамъовариҳои тамоми осори бадеии мардумӣ ва ба вучуд овардани захираи илмӣ дастхатҳо яке аз шоҳаҳои он – настри халқӣ ба таври мунтазам ва ҷиддӣ мавриди тадқиқи таҳлил қарор мегирад.

Ҳувайдост, ки доираи ба таҳқиқи таҳлил гирифта шудани мавзӯҳои эҷодиёти бадеии даҳанакии мардумӣ тадриҷан вусъат пайдо намуда, ҳаллу фасл ва баррасии онҳо амиқтар мегардад. Бо вучуди ин, қисме аз мавзӯ ва масоили батаҳқиқгирифташудаи фолклори тоҷик нафақат ҳанӯз ба омӯзишу таҳлили амиқтару дақиқтари илмӣ ниёз доранд, балки бисёре аз масоили дигари марбути ин сарвати бузурги маънавӣ ва фарҳангии мардумӣ аз доираи тадқиқот берун мондаанд. Алалхусус, чун дар фолклоршиносии кишварҳои дигар, дар фолклоршиносии тоҷик ҳам вижагиҳои жанрии навъу намудҳои ҷудогонаи асарҳои фолклорӣ ҳанӯз дуруст ва мушаххас таъйин нашудааст ва ё истилоҳи аниқ илмӣ онҳо ба вучуд наомадааст. Сабаби ин ҳолат, ба назар мерасад, ки ба ҳуди сохту шакл ва мазмуну муҳтавои онҳо ҳамбастагии зич дорад.

Ба мисли он ки матни сурудҳо дар заминаи нақаротҳо ба вучуд омада, шакл гирифтаанд, бунёди қисми муҳимми асарҳои настри шифохӣ, баҳусус ривояту афсона устура мебошад. Устура маҳсули тасаввуроти ибтидоии инсонҳо доир ба ашӯ ва ҳодисаҳои табиат ва ғайритабиӣ аст ва афсона бошад чун яке аз жанрҳои мукамал ва барҷастаи фолклорӣ эҷоди дараҷаи баланди тахайюлот, ё худ тафаккури бадеии истеъдодҳои мардумӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамин ҳодисаи фарҳангӣ аст, ки дар фарҳангҳои ҳам барои омма пешбинишуда ва ҳам илмӣ-адабӣ устураву ривояту нақлу ҳикоя ва дигар жанрҳои настри шифохӣ дар омехтагӣ шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Душвории таснифу тафсири аниқ хусусиятҳои хоси жанрии навъу намудҳои қисме аз асарҳои фолклорӣ дар он аст, ки онҳо дар заминаи ҳамдигар ба вучуд омада, дар омехтагӣ инкишоф ёфта, ба таҳаввулоти шаклӣ ва аз нигоҳи инъикоси ҳодисаҳои зиндагӣ низ дучор гаштаанд. Аз ҷониби дигар ин намудҳои асарҳои настри халқӣ, ба мисли ривоят, нақл, қисса, ҳикоят муродифи якдигар буда, онҳоро баъзан ба ҷои якдигар истифода мебаранд.

Пайдост, ки дар байни нақл ва ривоят ҳамчун жанрҳои алоҳидаи фолклорӣ ҳудуди аниқ гузоштан мушкил бошад ҳам, ҳар яки онҳо вижагиҳо ва тобишҳои хоси жанрӣ доранд, ки агар ин вижагиҳо ва тобишҳо бо камоли ҷиддӣ зимни маҷмуи маводҳои аниқу дақиқ мавриди омӯзиш қарор гиранд, истилоҳи аниқу мушаххаси онҳоро ба вучуд овардан мумкин мегардад.

Солҳои охир дар таъйин намудани истилоҳоти нисбатан дақику аниқи илмии навъу намудҳои насри омиёна, ё худ мансуб ба эҷодиёти бадеии шиғоҳӣ аз ҷониби фолклоршиносони таҷрибаандӯхтаи тоҷик кӯшиши пайгириро дарк мешавад.

Бояд тазаққур дод, ки ба мушаххас намудану такмил додани ин маълумоти иҷмолӣ ва умуман, таъйин намудани вижагиҳои жанрии навъу намудҳои насри лафзӣ дар фолклори Бадахшон ҳанӯз ба таври ҷиддӣ касе машғул нашуда буд.

Аз ин лиҳоз муайян намудани хусусиятҳои жанрии ривоят, аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа тасниф намудани онҳо ва тафовут гузоштан байни ривояту дигар жанрҳои насрии халқӣ ба мисли нақл, қисса, ҳикоя, ҳикояҳои асотирӣ дар асоси матнҳои нақлу ривоятҳои мардуми Кӯҳистони Бадахшон зарурат ва аҳаммияти интиҳоби мавзӯи диссертатсияро ба миён мегузорад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Маводу манбаъҳои асосӣ, ки барои паҷӯшиши мавзӯ истифода шудаанд, аз а) фарҳангу луғатҳо ва энциклопедияҳо, ки вожаҳои жанрҳои насри лафзӣ «ривоят», «нақл», «устура»-ро шарҳу тафсир додаанд; б) асару мақолаҳои муҳаққиқон, ки жанри ривоятро аз нигоҳи илмӣ таҳлилу баррасӣ намудаанд; в) матнҳои ривоятҳои мардуми Кӯҳистони Бадахшон, ки дар осори хаттӣ дарҷ гардидаанд; г) матнҳои асили ривоятҳои мардуми Кӯҳистони Бадахшон, ки дар захираи дастхатҳои илмии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандаров маҳфуз ҳастанд, иборат мебошанд.

Мавриди тазаққур аст, ки ба ҷамъоварӣ ва дарҷи фолклори мардуми Бадахшон, махсусан ривоятҳои мардумӣ, аз ибтидои садаи ХХ аз тарафи муҳаққиқони рус оғоз гардида буд. Дар қатори дигар намудҳои насри халқӣ матни камшумори ривоятҳо низ аз ҷониби ин олимони дар матбуоти ҳамон давра ҷоп шуда буданд. Гирдоварию нашр намудани намунаҳои фолклори тоҷик асосан баъди солҳои 60-уми асри гузашта вусъат ёфт. Нахустин китобе, ки матни афсонаҳо, ривоятҳо ва устураҳои фаро гирифтааст, «Сказки и легенды горных таджиков»-и А. З. Розенфелд ва Н. П. Ричкова¹ мебошад, ки бархе аз онҳо аз ҷониби худӣ мураттиб А. З. Розенфелд дар солҳои гуногун (1936, 49, 57 ва 68) дар Раштону Дарвозу Ванчу Вахон гирдоварӣ шуда бошанд, бархи дигари онҳо ҳанӯз дар солҳои 30-юми асри ХХ аз ҷониби А. А. Семенов, М. С. Андреев ва Н. А. Кисляков аз Раштон ва Ванчу Дарвоз дастрас ва қисман ҷоп гардида будаанд. Арзиш ва аҳаммияти маҷмӯаи зикршуда пеш аз ҳама дар ин аст, ки он, аз як сӯ мавқеи муҳим доштани навъу намудҳои насри лафзиро дар ҳаёти маънавии тоҷикони кӯҳистон рӯшан бозтоб кунад, аз сӯи дигар, дар таҳқиқи муқоисавӣ ва алоқамандии фолклори аҳолии манотиқи гуногун маъхази пурқимат маҳсуб мешавад. Дар солҳои минбаъда тавачҷуҳи аҳли илм ва шахсони алоҳида ба ривоятҳо зиёд гашта, як қатор китобҳо, ки аз матнҳои зиёди ривоятҳои мардуми Бадахшон иборатанд, нашр гардидаанд. Аз ҷумла, «Дурдонаҳои Бадахшон. Асотир ва ривоятҳо» тартибдодаи Н. Ҷонбобоев ва Ш. Муҳаммадшерзодшоев², «Баҳр-ул-ахбор»-и Саидҷалоли Бадахшӣ таҳияи Р. Раҳмонқулов³, «Лаъли кӯҳсор»

¹ Сказки и легенды горных таджиков [Текст] / Составление, перевод с таджикского и комментарий А. З. Розенфельд и Н. П. Рычковой. – Москва: Наука, 1990. – 238 с.

² Дурдонаҳои Бадахшон. Асотир ва ривоят [Матн] / Гирдоварандагон: Н. Ҷонбобоев, Ш. Муҳаммадшерзодшоев. – Хоруғ, 1992. – 54 с.

³ Саидҷалоли Бадахшӣ. Баҳр-ул-ахбор. Силсилаи ҳикояҳо доир ба ҳаёти Носири Хусрав ва саёҳати ӯ дар Бадахшонзамин [Матн] / Таҳияи Р. Раҳмонқулов. – Хоруғ: Помир, 1992. – 69 с.

тартибдодаи Н. Шакармамадов ва Н. Ҷонбобоев¹, «Асотир ва ривоятҳо. Дар бораи ҳайвоноту парандагон» тартибдодаи Н. Қурбонхонова².

Яке аз корҳои бисёр назаррасе, ки дар илми фолклоршиносӣ анҷом дода шуда буд, ба таъби расидани ҷилди II «Фолклори Помир»-и мураттабсохтаи Н. Шакармамадов³ мебошад, ки асотир, ривоятҳо ва нақлҳои фаро гирифтааст. Ҷилди китоб аз корҳои муҳим ва пураҳаммият дар фолклоршиносии тоҷик маҳсуб меёбад. Китоб беш аз 132 матни асли ва дар маҷмӯъ бо қаринаҳои онҳо беш аз 200 матни асотир, ривоят ва нақдро дар бар мегирад. Онҳо, аз як тараф, хусусиятҳои ҳар яке аз ин жанрҳои фолклориро дар алоҳидагӣ бозтоб кунанд, аз ҷониби дигар, ба ҳамдигар алоқаи зич доштани онҳоро барҷаста нишон медиҳанд. Инчунин «Сарчашмаи ривоят – воқеият. Ривоятҳои Ваҳон»-и тартибдодаи Н. Шакармамадов⁴ яке аз маҷмуаҳои дигари муҳим аст, ки дастраси аҳли таҳқиқ гардида буд. Бояд зикр кард, ки осори зикршуда чун сарчашмаи асосӣ ва манбаҳои илмию назарӣ барои ин паҷуҳиш истифода гардид.

Лозим ба ёдоварист, ки дар қатори жанри ривоят инчунин асарҳои дигари насри халқии мардуми Бадахшон гирдоварӣ ва нашр шудаанд. Аз ҷумла «Сказки народов Памира» тартибдодаи А. Л. Грюнберг ва И. М. Стеблин-Каменский⁵. Ҷои қайд аст, ки ин аввалин маҷмӯаи мукаммали афсонаҳои мардуми Помири Ғарбӣ ва Шарқӣ, кишварҳои ҳамҷавори Афғонистон ва Хитой буда, онҳо ба забони русӣ тарҷума шудаанд. Инчунин, дар солҳои охир ҷилди III «Фолклори Помир. Афсонаҳои ҳаёти-маишии мардуми Бадахшон»-и Г. Ризвоншоева⁶ ба таъби расида буд.

Солҳои охир муҳаққиқ Н. Қурбонхонова дар соҳаи фолклоршиносӣ корҳои устод Н. Шакармамадовро пайгирӣ намуда, дар ин самт як қатор таълифоти илмиашон доир ба жанрҳои насри лафзӣ, маҳсусан, дар бораи асотири мардуми Бадахшон – «Устураи ҷонварон дар фолклори Бадахшон»⁷, «Устураҳои ҳайвоноту парандагон дар фолклори Бадахшон»⁸ нашр гардонд, ки онҳо аз ҳар ҷиҳат барои муайян сохтани хусусиятҳои жанрии насри фолклори Бадахшон маълумоти муҳимро дастрас месозанд.

Дар осори номбаршуда бархе аз муаллифон доир ба вижагии жанри ривоят фикру мулоҳизаҳои иҷмолӣ баён карда бошанд ҳам, ошкор намудани паҳлуҳои гуногуни ин намуди жанри насрӣ ва ҳудуди муайян гузоштан байни ривояту жанрҳои дигари насри халқӣ то ба имрӯз таҳлилу таҳқиқи амиқи илмӣ ба мушоҳида намерасад. Аз ин рӯ дар диссертатсияи мазкур кӯшиш бар он меравад, ки ин мавзӯ

¹ Лаъли кӯҳсор. Ривоёт ва афсонаҳо дар бораи Носири Хусрав [Матн] / Мураттибон: Н. Шакармамадов, Н. Ҷонбобоев. – Хоруғ: Маърифат, 2003. – 66 с.

² Асотир ва ривоятҳо. Дар бораи ҳайвоноту парандагон [Матн] / Мусанниф ва таҳиягар: Н. Қурбонхонова. – Душанбе: Нодир, 2004. – 38 с.

³ Фолклори Помир. Асотир, ривоят ва нақлҳо. Ҷ. 2 [Матн] / Мураттиб, муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Н. Шакармамадов. – Душанбе: Империл-групп, 2005. – 430 с.

⁴ Шакармамадов Н. Сарчашмаи ривоят – воқеият. Ривоятҳои Ваҳон [Матн] / Н.Шакармамадов. – Хоруғ, 2007. – 39 с.

⁵ Сказки народов Памира [Текст] / Автор предисловия А. Н. Болдырев. Составление и комментарии А. Л. Грюнберг и И. М. Стеблин-Каменского. – Москва: Наука, 1976. – 536 стр.

⁶ Фолклори Помир. Афсонаҳои ҳаёти-маишии мардуми Бадахшон. Ҷ. III [Матн] / Мураттиб, муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Г. Ризвоншоева. – Душанбе: Дониш, 2012. – 508 с.

⁷ Қурбонхонова, Н. Устураи ҷонварон дар фолклори Бадахшон [Матн] / Н. Қурбонхонова. - Душанбе: Дониш, 2011. – 145 с.

⁸ Қурбонхонова, Н. Устураҳои ҳайвоноту парандагон дар фолклори мардуми Бадахшон [Матн] / Н. Қурбонхонова. – Душанбе: Сифат-Офест, 2020. – 197 с.

то андозае ба таври илмӣ ҳаллу фасл гардад ва ҳудуд миёни жанрҳои фолклорӣ муайян карда шавад.

Ба ғайр аз таълифоти дар боло зикргардида, андешаҳо ва маъхазҳои олимони хориҷӣ низ, аз ҷумла С. Н. Азбелев¹, Н. А. Криничная², В. Я. Пропп³, В. К. Соколова⁴ ва муҳаққиқони ватанӣ Ю. Нуралиев⁵, Ҷ. Рабиев⁶, Ҳ. Раҳматов⁷, Д. Обидов⁸, Х. Шарифов⁹, Р. Раҳмонӣ¹⁰, Ю. Салимов¹¹, С. Қосимӣ¹², Д. Раҳимов¹³ ва як қатор таълифоти ин олимони доир ба ҳамин масоил дар маҷмуаҳо ва маҷаллаҳои илмӣ интишор ёфтаанд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқи масъалаҳои мазкур бо барнома ва мавзӯҳои илмию тадқиқотии шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ алоқаманд аст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади марказии кори диссертатсионӣ аз муайян сохтани вижагиҳои жанрии ривоят тавассути таҳлили ривоятҳои мардуми Кӯҳистони Бадахшон ва зимни ин таҳлилҳо равшан намудани баъзе масъалаҳои ҳалталаб, аз ҷумла мундариҷа ва мазмуни ривоятҳо, ақидаҳои мухталифи олимони аз хусуси истифодабарии истилоҳи илмӣ барои навъҳои насри шифохӣ, ҳамбастагии ривоятҳо бо нақлу асотир ва ғайра иборат аст.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои расидан ба ҳадафҳои таҳқиқ вазифаҳои асосӣ муайян шудаанд, ки аз инҳо иборат мебошанд:

- тасниф ва тафсир намудани ривоят ва муайян сохтани хусусиятҳои жанрии он;
- нишон додани тафовути ривоят аз дигар жанрҳои насри халқӣ ба мисли асотир, афсона, нақл, қиссаву ҳикоя;

¹ Азбелев, С. Н. Отношение предания, легенды и сказки к действительности (с точки зрения разграничения жанров) [Текст] / С. Н. Азбелев // Славянский фольклор и историческая действительность. – Москва: Наука, 1965. – 328 с.

² Криничная, Н. А. О жанровой специфике преданий и принципах их систематизации [Текст] / Н. А. Криничная // Русский фольклор. Т. XVII. Проблема «Свод русского фольклора». – Ленинград: Наука, 1977. – 208 с.

³ Пропп, В. Я. Морфология сказки [Текст] / В. Я. Пропп. – Ленинград, 1928. – 152 с.

⁴ Соколова, В. К. Русские исторические предания [Текст] / В. К. Соколова. – Москва: Наука, 1970. – 288 с.; Типы восточнославянских топонимических преданий [Текст] / В. К. Соколова // Славянский фольклор: Отдельный оттиск. – Москва: Наука, 1972. – С. 202-233.

⁵ Нуралиев, Ю. Лукмони Ҳаким [Матн] / Ю. Нуралиев. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 96 с.

⁶ Ҳакими мумтоз. Нақлу ривоятҳо дар бораи Абӯалӣ ибни Сино [Матн] / Мураттибон: Д. Обидов ва Ҷ. Рабиев. – Душанбе: Маориф, 1981. – 71 с.; Рабиев, Дж. Классификационное значение повествовательных средств таджикской народной прозы [Текст] / Дж. Рабиев // Опыт количественного анализа таджикского фольклора. Т. I. – Душанбе: Дониш, 1986. – С. 67-133.

⁷ Раҳматов, Ҳ. Нақлу ривоятҳо [Матн] / Ҳ. Раҳматов // Дастурамал оид ба чамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ. – Сталинобод, 1960. – 158 с.

⁸ Обидов, Д. Андешаҳо перомони ривоятҳои тоҷикӣ [Матн] / Д. Обидов // Фолклор, адабиёт, забон. – Душанбе: Эрграф, 2004. – 144 с.

⁹ Шарифов, Х. Назарияи наср [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 320 с.; Шохнома ва шеърҳои замони Фирдавсӣ [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе, 2014. – 400 с.

¹⁰ Раҳмонӣ, Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифохӣ [Матн] / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 1999. – 104 с.

¹¹ Салимов, Ю. Насри ривоятҳои форсу тоҷикӣ [Матн] / Ю. Салимов. – Душанбе: Дониш, 1971. – 155 с.

¹² Қосимӣ, С. А. Мулоҳизаҳо андар боби адабиёти шифохӣ ва хаттӣ [Матн] / С. А. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 396 с.

¹³ Раҳимов, Д. Фолклори тоҷик. (Дастурномаи таълими) [Матн] / Д. Раҳимов. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 263 с.; Масъалаи табақабандии жанрҳои насри шифохӣ ва тоҷикӣ [Матн] / Д. Раҳимов // Паёмномаи фарҳанг, 2013. – № 3 (23). – С. 26-33.

- баррасии ривоят ҳамчун жанри алоҳидаи фолклорӣ;
- таҳлили мавзуъ ва муҳтавои ривоятҳои мардуми Бадахшон;
- ба таври мухтасар шарҳу тафсири мавзуъҳои ривоятҳо;
- муайян намудани нақши бархе аз ашёву ҳодисаҳои табиат дар тасавури мардум;
- таҳлили ривоятҳо дар бораи дарахти арчаву чанор;
- таҳлили ривоятҳо оид ба бавучудоии кӯлҳо;
- муайян намудани мавқеи ривоятҳо дар ҳаёти маънавӣ ва адабии мардум.

Масъалаҳои зикршуда аз умдатарин нуктаҳои тадқиқот дар мадди назар дошта шудаанд.

Объекти таҳқиқ. Объекти омӯзиши диссертатсияро ривоятҳои мардумӣ ва дигар намуди насри халқӣ, асару рисолаҳои илмӣ, ки дар онҳо доир ба жанри ривоят, ба таври иҷмолӣ ҳам бошад, фикру мулоҳизаҳои баён шудаанд, фароҳам овардааст. Ҳангоми таълифи рисола инчунин аз захираи илмии дастхатҳои Институти илмҳои гуманитарии АМИТ ва бархе аз маҷмӯаҳои фолклорӣ ва асарҳои фолклоршиносону мардумшиносони маъруфи ватаниву хориҷӣ низ истифода шуд. Ба ҳайси таҳқиқ асосан ривоятҳо доир ба ашёҳои табиат – чашамҳо, дарахтҳо, сангу кӯҳпораҳо, доир ба шахсони таърихӣ ва ғайра интиҳоб шудаанд.

Предмети таҳқиқ. Асоси таҳқиқро мазмун ва мундариҷа, сохту забони ривоятҳои мардуми Кӯҳистони Бадахшон ташкил додааст. Таҳлил ва тадқиқи хусусияти жанри ривоят, тафовути он аз жанрҳои дигари насрӣ ва ҳамбастагии онҳо бо ривоятҳои дигар халқиятҳо предмети таҳқиқ ба ҳисоб мераванд.

Асосҳои назариявии таҳқиқ. Зимни таҳлилу омӯзиши маводу сарчашмаҳои мавзуъ асарҳои фолклоршиносону адабиётшиносони варзидаи ватаниву хориҷӣ ба монанди С. Н. Азбелев, Н. А. Криничная, Ҷ. Кокяра, В. Я. Пропп, В. К. Соколова, А. З. Розенфелд ва Н. П. Ричкова, А. Н. Болдирев, В. Асрорӣ, Р. Амонов, Ҳ. Раҳматов, Х. Шарифов, Р. Аҳмадов, Б. Шермуҳаммадов, Б. Тилавов, Ф. Муродов, Д. Обидов, Ю. Салимов, Н. Шакармамадов, Р. Раҳмонӣ, С. Қосимӣ, Д. Раҳимӣ, В. Охониёзов, Г. Ризвоншоева, Н. Қурбонхонова ва дигарон истифода шудаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Дар диссертатсия аз он усулу тарихи тадқиқотие, ки дар фолклоршиносии умумӣ қорӣ ҳастанд, комилан истифода бурда шуд. Солҳои охир дар фолклоршиносии тоҷик, дар баробари таҳлили муқаррарии филологӣ аз усули таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ, ки он ба маҷмуи санаду далелҳои муътамад асос меёбад, васеъ истифода мешавад. Ҳамин усули тадқиқот дар таҳқиқу таҳлили масъалаҳои оид ба муайянсозии вижагиҳои жанри ривоят низ қобили қабул дониста шуд. Адабиёти назарӣ, маъхазҳои адабӣ ва илмӣ бо назари танқидӣ истифода гардидаанд. Дар тақвияти муҳокимаву хулосаҳои ҷудогона аз баъзе мулоҳизаҳои дақиқи назарии мутахассисони варзида иқтибос шудаанд. Масъалаҳои умумияти ривоятҳо бо усули типологӣ дар рисола таҳқиқ шудаанд.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Сарчашмаҳои асосии диссертатсияро матнҳои ривоятҳои мардумӣ, ки дар Бойгонии дастхатҳои илмии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандаров маҳфузанд, ташкил медиҳанд. Ҳамчунин ҷилди дуҷуми «Фолклори Помир», ки аз матнҳои асотир, ривоят ва нақлҳо иборат аст, ба сифати манбаи асосӣ барои таҳқиқи мавзуъ истифода гардид.

Навгонии илмий таҳқиқ. Тадқиқоти мо маҷмуи муҳимтарин масоили асарҳои насри халқии Бадахшон, махсусан жанри ривоятро фаро мегирад, ки ба истиснои баъзе қайду ишораҳои иҷмолӣ, онҳо бори аввал дар асоси маводи фаровон ва муътамад таҳқиқ ва баррасӣ мешаванд. Доир ба ашё ва ҳодисаҳои табиат, дар бораи ҳодисаҳои таърихӣ байни мардуми Кӯҳистони Бадахшон ривоятҳои зиёде интишор ёфтаанд, ки онҳо, гарчанде ҳамчун мавод, сарчашма ва манбаи боэътимод барои таҳлили дақиқ ба шумор равад ҳам, то ба имрӯз мавриди таҳлили илмӣ қарор дода нашудаанд. Дар рисолаи пешниҳодшуда бори аввал дар илми фолклоршиносӣ таҳқиқи ривоятҳои мардуми Бадахшон, бо мақсади муайян намудани хусусиятҳои жанрии он, мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Дар натиҷаи таҳқиқу таҳлили намунаҳои зиёд маълум гардид, ки ривоят, яке аз жанрҳои машҳур ва паҳншудатарини насри халқии тоҷикӣ, дар фолклори сокинони гуногунзабони Бадахшон низ мавқеи муҳим дорад. Ва дар байни мардум на фақат ривоятҳои, ки дар онҳо таъсири осори хатгӣ дида мешавад, интишор гашта, қаринаҳои гуногун пайдо кардаанд, балки ҳуди истеъдодҳои маҳаллии мардумӣ ҳам дар эҷоди намунаҳои зиёди ин жанр саҳмгуздоранд. Бунёди таърихӣ-этнографӣ доштани суҷаҳои алоҳидаи ривоят ошкор ва бо асотир, расму оин ва бовариҳои мардумӣ иртиботи мустақкам доштани он муайян гардиданд. То солҳои охир матнҳои аслии ривоят бо истилоҳи ҳам “ривоят” ва ҳам “нақл” дар омехтагӣ маънидод ва номбар мешуданд. Тавассути ин тадқиқот исбот шуд, ки ривоят аз жанрҳои махсуси фолклорӣ буда, он аз дигар намудҳои насри халқӣ бо вижагиҳои жанрии худ тафовут дорад.

Ҳамаи ин масъалаҳо барои аниқ намудани истилоҳи илмӣ жанри ривоят боис гардида, барои таҳлили тарафҳои дигари ин намуди асари шифоҳӣ замина мегузорад. Бар замми ин, таҳлили матни аслии ривоятҳо, ки бори аввал ба таври васеъ ба миён гузошта шуд, метавонад барои таҳқиқи дигар жанрҳои насри шифоҳӣ истифода шавад.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Раванди таҳқиқоти пайгирона аз ҷониби фолклоршиносони таҷрибаандӯхтаи тоҷик дар таъйин намудани истилоҳоти нисбатан дақиқу аниқи илмӣ навъу намудҳои насрӣ мансуб ба эҷодиёти шифоҳӣ ва муайянсозии хусусиятҳои жанрии ривоят мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Аз нимаи асри XX шуруъ гардида то солҳои охир чун дар фолклоршиносии кишварҳои дигар, дар фолклоршиносии тоҷик ҳам вижагиҳои жанрии ривоятҳои мардумӣ ҳанӯз дуруст ва мушаххас таъйин нашудааст. Сабаби ин ҳолат ба ҳуди сохту шакл ва мазмуну муҳтавои онҳо ҳамбастагии зиҷ дорад.

2. Ривояти халқӣ, гарчанде бо баъзе хусусияташ ба афсона, устура ва нақл шабоҳат дошта бошад, аз рӯи мазмуну мундариҷа аз онҳо комилан тафовут дорад.

3. Дар фолклоршиносии тоҷик дар партави таҳлилу баррасии жанрҳои насри омиёна ва бевосита доир ба нақл ва ривоят таълифоту гузоришоти муҳаққиқон ба муомилоти илм дохил шуда бошад ҳам, ҳанӯз ихтилофи назарҳо ва ақидаҳои мухталиф доир ба ривоят ва дигар жанрҳои насри лафзӣ ба чашм мерасанд.

4. Як қисми калони ривоятҳои мардуми Кӯҳистони Бадахшон бештар дар асоси шарҳу эзоҳи этимологии калимаҳо ва тавзеҳу тафсири пиндоштҳо, тасаввурот ва нуктаи назари мардум дар бораи ашёҳои табиат ба монанди чашмаву дарахт,

пайдоиши кӯлҳо, сангу теппаҳо ва дигар ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият ба вучуд омадаанд.

5. Баъзан ривоятҳо дар таъйин намудани бисёр ҳодисаҳои таърихӣ ва афкору ақидаҳои гуногуни одамон оид ба ашёву ҳодисаҳои аёну ноаёни табиату ҷамъият маводи пурарзиш ба ҳисоб мераванд ва онҳо доир ба дигар паҳлуҳои ҳаёти моддӣ ва маишӣ мардум низ маълумоти пурқимат медиҳанд. Ашёҳои табиат ҳамчун рамз дар ривоятҳо мавқеи муҳимро касб кардаанд. Ба воситаи ин образҳо орзуҳои самимӣ, эътиқоду ихлос, маърифати дарки муҳити зисту зиндагонии одамон дар ривоят инъикос шудааст. Дар қисми зиёди ривоятҳои, ки ба ин гурӯҳ шомиланд, пайвастагии басо диққатангези инсону табиат аён мегардад. Рамзҳо бо табиат ва бо муҳити зиндагии одамон алоқаи узвӣ дошта, дар ин мавридҳо рамз мавқеи аввалиндарача дорад.

6. Гарчанде ривоятҳо хусусияти афсонаҳои сеҳромез ё асотириро низ дошта бошанд ҳам, лекин онҳо аз ҷиҳати мазмуну муҳтавои худ аз бунёди воқеӣ доштанишон дарак медиҳанд. Зеро онҳо дар маҷмӯъ баёнгари воқеии ақидаву ҷаҳонбинӣ, фаҳмишу дониш, муносибатҳои муҳталифи аҳли авомро ба ашёву ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият дар давраҳои гуногуни таърихи башарӣ ба таври воқеӣ баён мекунанд.

7. Ривоятҳо дар таъйин намудани, ақидаву ҷаҳонбинӣ, боварию эътиқод, ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавӣ ва масоили дигари марбут ба таҳайюлоту мардум ҳамчун манбаъ ва маъхази муътамад баромад мекунанд.

8. Дар солномаҳо ва дигар манбаъҳои хаттӣ ривоятҳо баъзан ба сифати манобеи муътамади таърихӣ истифода бурда мешаванд. Муаррихон дар бисёр маврид ҳамчун асноди эътимоднок аз гузаштаи ин ё он диёр истинод ба маъхази ривоят мекунанд.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Аҳаммияти назарии диссертатсия дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои тадқиқот метавонанд дар омӯзиши масъалаҳои умумии фолклори Бадахшон ва фолклоршиносии тоҷик истифода шаванд. Инчунин маводи он барои омӯзиши илмии ривоятҳои мардумии тамоми манотиқи Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсионӣ метавонад барои муҳаққиқони соҳаҳои муҳталифи ҷомеашиносӣ, аз ҷумла фалсафа, антропология, этнология ҳамчун сарчашмаи илмӣ ва оммавӣ хизмат мекунад. Баъзе ишораҳои таҳқиқи мазкур аз аҳаммият холи набуда, дар дарсҳои фолклори тоҷик, дар навиштани китобу дастурҳои таҳассусии методӣ-таълимӣ барои омӯзгорону донишҷӯёни мактабҳои олии метавон аз он истифода бурд.

Мутобиқати мавзуи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия мутобиқи шиносномаи ихтисосҳои 10.01.09 – Фолклоршиносӣ ва 10.01.00 – Адабиётшиносӣ таҳия шудааст.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқ. Дар фароҳам овардани мавод ва таҳлилу таҳқиқи мавзуи диссертатсионӣ муаллиф дар қорҳои майдонӣ бевосита иштирок намуда, аз ноҳияҳои Кӯхистони Бадахшон доир ба мавзӯи маводҳои зиёди фолклориро сабт намуд. Натиҷаи таҳлил ва хулосаҳои пажӯҳиши мавзӯ дар мақолаҳои илмӣ дарҷ гардиданд.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Натиҷаҳои илмӣ ва андешаҳои таҳлили диссертатсия дар маърӯзаҳои конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва илмию амалии

«Наврӯз тараннумгари вучуди поки инсонӣ» (Хоруғ, 18.03.2022), «Унсурҳои худогоҳии миллӣ дар осори бозмондаи Рӯдакӣ» (Хоруғ, 21.09.2022), «Наврӯз пайвандгари дирӯз ва имрӯз» (Хоруғ, 20.03.2024) мавриди арзёбӣ қарор гирифтаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ (протоколи № 4 аз 4.09.2024) муҳокима гардида, барои дифоъ пешниҳод шуд.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Маҷмуи хулосаҳои диссертатсия дар 1 брошюра, 1 маҷмуа, 19 мақола аз ҷумла 5-то мақола дар нашрияҳои илмӣ пешбар, ки ба рӯйхати Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд, ҷоп шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии рисола аз 165 саҳифа иборат аст.

ҚИСМИ АСОСИИ ТАҲҚИҚ

Дар муқаддимаи диссертатсия мубрамии мавзуи таҳқиқ, дараҷаи таҳқиқи мавзӯ, робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ, мақсади таҳқиқ, вазифаҳои таҳқиқ, объекти таҳқиқ, предмети таҳқиқ, асосҳои назариявии таҳқиқ, асосҳои методологии таҳқиқ, навгониҳои илмӣ таҳқиқ, нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳаммияти назарии таҳқиқ, аҳаммияти амалии таҳқиқ, мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доктарабон дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ, тасвир ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқ, наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия шарҳ ёфтааст.

Боби якуми қор, ки унвони «**Ривоят ҳамчун жанри фолклорӣ ва тафовути он аз жанрҳои дигари насри шифохӣ**» дорад, аз се қисм таркиб ёфтааст. Дар қисмати аввал «**Вижагиҳои жанри ривоят**» ба таври иҷмолӣ оид ба истилоҳи ривоят сухан меравад. Ҳувайдост, ки доираи ба таҳқиқу таҳлил гирифта шудани мавзӯҳои эҷодиёти бадеии даҳанакии мардумӣ тадриҷан вусъат пайдо намуда, ҳаллу фасл ва баррасии онҳо амиқтар мегардад. Бо вучуди ин, қисме аз мавзӯ ва масоили батаҳқиқгирифташудаи фолклори тоҷик нафақат ҳанӯз ба омӯзишу таҳлили амиқтару дақиқтари илмӣ ниёз доранд, балки бисёре аз масоили дигари марбути ин сарвати бузурги маънавӣ ва фарҳангии мардумӣ аз доираи тадқиқот берун мондаанд. Алалхусус, ҷун дар фолклоршиносии кишварҳои дигар, дар фолклоршиносии тоҷик ҳам вижагиҳои жанрии навъу намудҳои ҷудогонаи асарҳои фолклорӣ ҳанӯз дуруст ва мушаххас таъйин нашудааст ва ё истилоҳи аниқ илмӣ онҳо ба вучуд наомадааст. Сабаби ин ҳолат, ба назар мерасад, ки ба ҳуди сохту шакл ва мазмуну муҳтавои онҳо ҳамбастагии зич дорад. Душвории таснифу тафсири аниқ хусусиятҳои хоси жанрии навъу намудҳои қисме аз асарҳои фолклорӣ дар он аст, ки онҳо дар заминаи ҳамдигар ба вучуд омада, дар омехтагӣ инкишоф ёфта, аз нигоҳи инъикоси ҳодисаҳои зиндагӣ ба таҳаввулоти шаклӣ низ дучор гаштаанд. Ҳамин ҳодисаи фарҳангӣ аст, ки дар фарҳангҳои ҳам барои омма пешбинишуда ва ҳам илмӣ-адабӣ устураву ривоятро афсонаҳо ва дигар жанрҳои насри шифохӣ дар омехтагӣ шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Ҷунончи, муаллифони «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» мафҳуми ривоятро ба тарзи зайл маънидод кардаанд: «Дар фолклоршиносӣ ҳикояҳо, ки мардум дар хусуси баъзе шахс, воқеа ва маҳалҳои муайян нақл мекунанд, ривоят ном доранд. Ин ҳикояҳо баъзан афсонавӣ ва аз

хақиқат дур бошанд ҳам, аксаран барои фаҳмидани фикри халқ дар бораи фаъолияти шахсҳои таърихӣ ва ҳодисаҳои воқеӣ аҳаммияти калон доранд»¹. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» вожаи **ривоят** ба ин тарз шарҳ ёфтааст: «нақл кардани сухан ё хабар аз қавли касе; **достон, қисса, нақл**»².

Пайдост, ки ба истиснои тавзеҳи истилоҳи **ривоят** аз ҷониби муаллифони «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ», мураттибону муаллифони ҳар ду фарҳанг ҳам дар тафсиру ташреҳи навъу намудҳои ёдшуда ҳамон ягонагии бунёд ва омехтагии унсуру моҳияти аслии онҳоро зери назар гирифтаанд. Ба ин ҳанӯз дар сатҳи паст қарор доштан ва ба таври ҷиддӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтани жанрҳои алоҳидаи фолклорӣ, бавижа, асарҳои насри шифохӣ, ё худ омиёна боис гаштааст. Тавзеҳи истилоҳи ривоят ба он маънӣ истисно шуд, ки агар он комил набошад ҳам, дар қисми дуйум ба вижагии муҳтавои он ишорае муҳим рафтааст.

Имрӯз ҳам истилоҳоти **нақл** ва **ривоят** дар пайвастагии ҳамдигар дар истеъмоли ва истифодаи фолклоршиносон мебошанд. Дар фолклоршиносии тоҷик аз ин бора Ҷ. Раҳматов бори аввал иброи назар карда, нигоштааст: «Дар ривоятҳо ақидаи мардум дар бораи зиёратгоҳҳо, ёдгориҳои қадимии таърихӣ, шахсҳои машҳури таърихӣ, сардорон ва ходимони намоёни давлатӣ, пешвоёни барҷастаи илму адабиёт, паҳлавонон ва ғайра нақл карда мешавад. Аз ин рӯ, дар гуфтугӯи одамон гоҳо ба ҷои калимаи **ривоят** калимаи **нақл** омада ва гоҳо ҳар дуи ин калима якҷоя барои ифодаи як фикр хизмат мекунанд»³.

Баъдҳо фолклоршинос Д. Обидов доир ба **нақл** мақолаи алоҳида таълиф намуда, дар он чунин андешаро баён менамояд: «Як хусусияти нақли халқӣ он аст, ки асоси сюжети вай аз воқеаҳои аниқӣ ҳаётӣ фароҳам меояд. Дар нақл тасвириҳои муболиғадор ва ҳодисаҳои ҳаёлии аз ақл берун мавқеъ надоранд. Образ ва предметҳои тасвир ҳам дар нақл конкрет ва реалӣ мебошанд». Дар баробари ин, Д. Обидов низ «**Нақл** бо хусусиятҳои жанрии худ ба **ривоят** хеле наздик аст... Баъзан ҳам **нақл** ва ҳам **ривоят** барои ифодаи як мақсад истифода мешавад»⁴ - гуфта, мавзӯҳоеро ёдовар мешавад, ки ҳам заминаи ҳаётӣ-воқеӣ доранд ва ҳам вижагии тобишҳои тасаввуроти қадимии одамонро дар бораи ашё ва ҳодисаҳои табиӣ ва фавқултабиӣ фаро мегиранд.

Д. Обидов доир ба **ривоят** низ мақолаи махсус таълиф намуда, онро дар ҷумлаи «ҳикояти даҳанакии халқӣ» маҳсуб донистааст, ки «дар асоси он образи ҳаёлий (фантастикӣ) ва тасаввурот қарор дорад». Ҷамчунин, «дар ривоятҳо аз рӯйдодҳои воқеоти гузашта, имрӯза ва оянда сухан меравад» ва ӯ ривоятҳоро тибқи мавзӯ ва муҳтавои онҳо ба шаш гурӯҳ: ривоятҳои топонимӣ – оид ба бунёди шаҳрҳо, номи мавзӯҳо, дарёҳо, кӯлҳо, чашмаҳо; ривоятҳои динӣ – оид ба пайдоиши мазорҳо, ғорҳо, пайғамбарон, чину ачина, деуи парӣ; ривоятҳои таърихӣ ва қаҳрамонӣ – оид ба шахсони бузурги таърихӣ ва қаҳрамонони асотирӣ; ривоятҳои иҷтимоӣ-ҳаёлий дар бораи «асри тиллоӣ»; ривоятҳо дар бораи ҳайвонот, паранда ва хазандагон ва

¹ Ҳодизода, Р., Шукуров, М., Абдучабборов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдучабборов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 188 с.

² Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. II [Матн] / Тартибдиҳандагон: Т. Н. Зехнӣ, В. А. Капранов, И. А. Ализода ва диг. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 950 с.

³ Раҳматов, Ҷ. Нақлу ривоятҳо [Матн] / Ҷ. Раҳматов // Дастурамал оид ба ҷамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ. – Сталинобод, 1960. – 158 с.

⁴ Обидов, Д. Нақл [Матн] / Д. Обидов // Энциклопедияи Советии тоҷик. Ҷ. 5. – Душанбе, 1984. – 640 с.

ривоятҳои космогонӣ – дар бораи пайдоиши замину осмон, ситорагон чудо намудааст¹.

Солҳои охир дар таъйин намудани истилоҳоти нисбатан дақиқу аниқи илмӣ навъу намудҳои насри омиёна, ё худ мансуб ба эҷодиёти бадеии шифоҳӣ аз ҷониби фолклоршиноси таҷрибаандӯхтаи тоҷик Равшани Раҳмонӣ кӯшиши пайгириона дарк мешавад. Ба ин гуфта таълифоти ӯ бо унвони «Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ» далолат мекунад. Муаллиф ба ҳаллу фасли мавзӯ бо нияте даст задааст, ки «илми фолклоршиносӣ (адабиёти омиёна), ки ҳанӯз барои мардумони форсизабон ҷавон аст, аз ҷиҳати назарӣ ҳамаҷониба омӯхта нашудааст ва ҳудуди жанрҳои он дақиқ нагаштааст»².

Равшан Раҳмонӣ тибқи таҷриба ва мушоҳидаҳои, ки дар тӯли солҳои зиёд дар ҷамъоварӣ, нашру таъ ва тадқиқи осори бадеии насри шифоҳӣ ҳосил намудааст ва ҳамчунин, маъхазу адабиёти зиёди илмӣ, ки роҷеъ ба адабиёти омиёна зери назар доштааст, аз хусуси вижагиҳо ва ҳудуди жанрҳои насри фолклорӣ ба таври муфассал ибрази назар кардааст. Дар бисёр маврид натиҷагириҳои олим аз баҳсу мулоҳизаҳои илмӣ хеш ҷолиби тавачҷуҳ ва қобили қабули мутахассисон бояд бошанд.

Пайдост, ки дар байни нақл ва ривоят ҳамчун жанрҳои алоҳидаи фолклорӣ ҳудуди аниқ гузоштан мушкил бошад ҳам, ҳар яки онҳо вижагиҳо ва тобишҳои хоси жанрӣ доранд, ки агар ин вижагиҳо ва тобишҳо бо қамоли ҷиддӣ зимни маҷмуи маводҳои аниқу дақиқ мавриди омӯзиш қарор гиранд, истилоҳи аниқу мушаххаси онҳоро ба вучуд овардан мумкин мегардад.

Албатта, ба вучуд овардан ва ба аҳли илм пешниҳод намудани истилоҳи дақиқу аниқи илмӣ навъу намудҳои фолклорӣ ҳамон вақт муяссар мегардад, ки агар аз маҳалҳои гуногуни тоҷикнишин ё худ мардуми форсизабони навоҳӣ ва вилоятҳои мухталиф шаклҳои гуногуни ифода ва ибораҳои ин истилоҳот дастрас шаванд. Ба ҳаллу фасли ин масъала фикру мулоҳизаҳои саҳеҳ ва боэътимоди фолклоршиносон ҳам мусоидат мекунад.

Қисми дуюми боби аввали қор «Тафовути ривоят аз жанрҳои дигари насри шифоҳӣ» ном дошта, дар ин ҷо дар асоси ишораву мулоҳизаҳои адабиётшиносону фолклоршиносон, ки истилоҳоти жанрҳои насрии шифоҳиро шарҳу тафсир додаанд, фикру мулоҳизаҳо баён ёфтаанд. Пеш аз ҳама тафовути ривоятҳо аз дигар намуди жанрҳои насрии халқӣ дар он аст, ки дар ривоят этимологияи мардумӣ ҷой дорад. Сабаби пайдо шудани ҳар гуна ҳодисаҳои табиат ва номи мавзӯҳо аз тарафи мардум вобаста ба донишу салиқаи онҳо шарҳу маънидод мегардад. Ҳамчунин, ривоят сохт ва шакли озод дошта, оғоз ва анҷоми устувору муайян, ки ба афсона хос аст, надорад. Дар ривоят назар ба дигар асарҳои насри таърихӣ шифоҳӣ, ки аз гузаштаи дур иттилоот медиҳанд, гӯянда ҳеч гоҳ чун шоҳид ё иштирокчии худӣ ҳодисаву воқеа баромад намекунад.

Ривоятҳои мардумӣ гунаогунтаркиб мебошанд. Кӯшиши асоснок ва мунтазам тасниф намудани ривоятҳо на ҳама вақт муяссар мегардад. Баъзе аз муҳаққиқон ривоятҳоро ба ду навъ чудо кардаанд: ривоятҳои таърихӣ ва ривоятҳои топонимӣ. Ба гурӯҳи аввал ривоятҳои шомиланд, ки доир ба ҳодиса ва шахсони таърихӣ, воқеаҳо, ки бо онҳо алоқаманд ҳастанд, ҳамчунин доир ба шахсоне, ки ё бевосита

¹ Обидов, Д. Ривоят [Матн] / Д. Обидов // Энциклопедияи Советии тоҷик. Ҷ. 6. – Душанбе, 1986. – 640 с.

² Раҳмонӣ, Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоҳӣ [Матн] / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 1999. – 104 с.

дир ин ҳодисаҳо иштирок намудаанд, ё аз ягон ҷиҳат ба ин санади таърихӣ муносибат доштани онҳо ёдрас мешавад. Ба гурӯҳи дуйум ривоятҳое, ки доир ба пайдошавӣ ва маскуншавии ягон маҳал ё мавзеъ ва номгузориҳои онҳо, доир ба ҷойҳое, ки бо ҳодисаҳои муҳиму бузург робита доранд, дохил мешаванд. Ривоятҳои топонимӣ яке аз намудҳои қадими жанри насрии шифоҳӣ ва байни мардум маъмул маҳсуб меёбанд. Онҳо асосан доир ба объектҳои ҷуғрофӣ (мавзеъҳо, дарёҳо, кӯлҳо ва ғ.) ва мавзеъҳои аҳолинишин нақл мекунанд. Хусусияти асосии ривоятҳои топонимӣ дар он аст, ки онҳо пайдоиши ном ё бавучудоии объектҳои ҷуғрофӣ ва мавзеъҳои аҳолинишинро маънидод мекунанд. Дар чунин гурӯҳи ривоятҳо баъзан ҳодисаву шахсони алоҳидаи таърихӣ инъикос гардидаанд, ки масъалаи аз таърихӣ будани ин намуди ривоятҳо бори дигар собит месозад. Ҳанӯз дар байни мардуми Бадахшон ривоятҳо доир ба маскуншавӣ ва ном гузоштан ба мавзеъҳо дар интишор ҳастанд.

Қисми сеюми боб «Сохтор ва мавзуи жанри ривоят» унвон дошта, дар он аз хусуси банду баст ва мазмуну мундариҷаи ривоятҳо сухан меравад.

Ривоят ҳамчун жанри маҳсуси эҷодиёти шифоҳӣ аз ҷиҳати сохту банду баст, услубу сабки баён, дар бар гирифтани унсур ва воситаҳои тасвири бадеӣ дорои хусусияти хос буда, ба таҳқиқ ва омӯзиши ҳамаҷониба ниёз дорад. Ривоятҳо аз ҷиҳати шаклу ҳаҷм ва тарзи баён, сабку услуб ва бадеият гуногун ҳастанд. Ин аз шахсони гӯянда, аз синну сол, маълумоту касбу кори онҳо, аз қобилияту саликаи онҳо вобаста аст. Бархе аз ривоятҳо, агар батафсил бо санаду далелҳои қотеъ нақл шуда бошанд, қисми дигарашон дар шакли кӯтоҳ бо ишораи муъҷази воқеаву ҳодисаҳо баён ёфтаанд.

Мусаллам аст, ки таъйин намудани хусусияти жанрии асарҳои фолклорӣ, аз муайян намудани тарзу услуби баён, ҳаҷму шакл ва дигар маҳсусияти онҳо вобастагии зич дорад. Жанри ривоят ҳам аз ин бора истисно нест. Дар баъзе ривоятҳо агар унсурҳои афсона дида шавад, дар қисми дигаре хусусиятҳои нақлӣ-воқеӣ ҷой доранд. Баъзан дар ривоят дар маҷмӯъ ҳам хусусияти нақлӣ-воқеӣ ҷой дошта ва ҳам ҳаёлҳои бофтаву муболиғаомези гӯяндаҳо акс ёфтаанд. Дар ин ҳолат ривоят дар байни афсонаҳо ва ҳикояҳои таърихӣ ё воқеӣ қарор мегирад, ки чунин ҳолат барои муайян сохтани вижагии жанрии ривоят мушкилиро ба миён меорад.

Дар баъзе ривоятҳо барои шарҳу тафсири ҳодисаҳо ва симоҳои тасвиршаванда аз ҷузву лавҳаҳои маъмули афсонаҳо истифода шуда, байни ин жанрҳо ҳудуди муайян гузоштан душвор мегардад. Ин ишора ба ривоятҳое дахл доранд, ки дар онҳо тасвири ҳодиса ва шахсияти одамон хусусияти сеҳру ҷоду касб мекунанд ва тавсифу кудрати инсон дар назди махлукҳои ғайритабӣ тасвир ёфтаанд. Дар натиҷаи чунин ҳодиса баъзе ривоятҳо хусусиятҳои жанрии афсонаро гирифтаанд.

Тақрори ибораву ифода ва ҷумлаҳои пурра аз хусусиятҳои сохт ва банду бастии асарҳои насрии эҷодиёти лафзӣ буда, ҳангоми нақл кардани ривоятҳо аз ҷиҳати мавзӯ ва мундариҷа ба ҳамдигар наздик мавриди истифода қарор мегиранд. Аз матнҳои ривоят ҳамчунин бармеояд, ки ба ин ҳолат ҳодисаву ашёҳои тасвиршаванда низ мусоидат мекунанд ва боиси умумӣ шудани тасаввуроту эътиқодот нисбати ин ашёҳо гардидаанд. Дар ривоятҳо ҳам, чун дигар асарҳои насри бадеӣ, барои таъкиду тақвияти баёни ақида, андеша ва хулосаи фикр истифодаи намунаҳои назмӣ чун рубоиву дубайтӣ ва мақолу зарбулмасал ва ибораҳои ҳикматомези халқ ба назар

мерасад. Бештари ривоятҳои мардумӣ мазмуни ба худ хос доранд, таъсири хос ва такрорнашавандаи ин ва ё он ҳодисаву воқеаҳои зиндагиро бо забони мучазу фишурда инъикос менамоянд, муносибатҳои гуногуни одамро нисбати муҳит ва ашёву ҳодисаҳои табиат чилвагар месозанд.

Ривоят ба он намудҳои асарҳои насри халқӣ мансуб аст, ки бо вучуди ҳаҷман хурд будани худ, дорои мазмуни амиқ буда, баъзан чанд ҳодиса ва санади таърихро нишон медиҳад.

Ривоятҳо ба монанди дигар жанрҳои насри халқӣ гуногунмавзӯ буда, дар онҳо ҷанбаҳои мухталифи ҳаёту рӯзгори инсон ниҳон гардида, муносибату фаҳмиши онҳо нисбати муҳиту ашё ва ҳодисаҳои воқеию нимвоқеӣ баръало тасвир меёбад. Ҳар як ривоят дар кадом мавзӯе, ки гуфта шудааст, мақсади асосии он аз тарғиби рафтори неку писандаи инсонӣ мебошад.

Дар гурӯҳи ривоятҳои доир ба ашёву ҳодисаҳои табиат асосан паҳлуҳои гуногуни муносибати одамон нисбати ҳамдигар ба назар мерасад, ки мухтавои асосии онҳо аз панду ҳикмат иборат буда, дастгирӣ намудани ниёзмандону дармондагон, мағрур нашудан ба сарвату моли худ барин хислатҳои инсонӣ ташвиқ мешаванд. Махсусан, ривоятҳое, ки дар бораи ҳодисаҳои фалокатбори табиат ё дар ривоятҳои доир ба шахсо ва ҳодисаҳои таърихӣ гуфта мешаванд, зулму бедодгарӣ, дороиву худписандӣ ва ноадолатии баъзе шахсон маҳкум гардида, меҳру шафқат нисбати шахсони нодор ва дастгирии дармондагон тарғиб мешаванд.

Дар кори диссертатсионӣ ҳамаи масъалаҳои мансуб ба сохтор ва мавзӯҳои ривоятҳо бо мисолҳо ва таҳлилҳои мушаххас анҷом шудаанд.

Боби дуюм ба «Баррасии ривоятҳои мардуми Бадахшон» ихтисос дода шуда, он аз чор қисм иборат аст. Қисми аввал «**Таҳқиқи ривоятҳо оид ба ашё ва ҳодисаҳои табиат**» ном дорад. Ривоятҳои мардуми Кӯҳистони Бадахшон аз лиҳози мазмуну мундариҷа бо ривоятҳои манотиқи дигари Тоҷикистон ва инчунин бо ривоятҳои халқиятҳо, махсусан, мардумони кишварҳои ҳамҷавор, ки сокинони ин сарзамин бо онҳо аз давраҳои қадим иртиботи маданияву фарҳангӣ доштанд, ҳамранг ҳастанд.

Бақои умр ва пойдориву устувории зиндагии худро одамон ба ашёҳои гуногуни табиат ва ҳодисаҳои он вобаста мепиндоштанд. Яке аз чунин ихлосу эътиқоди зиёд, ки дар ҳаёти маънавии мардум то ба имрӯз ҳам ҷой дорад, нисбати оби чашмаву рӯдхонаҳо мебошад. Об чун унсури муҳимми табиат ба рӯзгори инсонҳо аз рӯзи азал ҳамбастагии ногусастанӣ дошта, дар ҳаёти ҳамарӯзаашон аҳаммияти фавқулода бузургро касб кардааст ва мардум нисбаташ ихлосу эътиқоди қавӣ зоҳир намуда, онро аз муқаддасоти олами ҳастӣ маҳсуб донистаанд.

Мафҳуми об бо таркибу ифода ва муродифҳояш дар эҷодиёти бадеии лафзӣ, хоса дар лирикаи мардумӣ ба образи бадеӣ табдил ёфта, дар баробари покӣ ва равшанӣ, зебӣ ва дилкашӣ ба маънии ҳаётбахшӣ ва манбаи зиндагӣ низ мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар ин бора силсилаи ривоятҳои мавҷуданд, ки сокинони маҳалҳои баландкӯҳ то ба ҳол онҳоро ба ҳамдигар нақл мекунанд.

Чун аксари кулли қитъаҳои замини барои кишти зироату боғдорӣ ва сабзабот нисбатан мусоиди мавзӯҳои Кӯҳистони Бадахшон ва навоҳии дигари Осиёи Марказӣ аз сатҳи баҳр дар баландии аз андоза беш воқеъ буда, иқлими хушк доранд, эҳтиёҷи онҳо нисбати борон, ба оби наҳру рӯдхона ва чашмаҳо бештар мебошад.

Чунин ниёзмандӣ ва эҳтиёҷ боиси ба вучуд омадани ривоёти зиёд оид ба пайдоиши чашмаҳои чудогона низ гардидаанд, ки қисми онҳо тобишҳои маъноӣ ва моҳияти оину маросимҳои мардумро, ки ба ашёву ҳодисаҳои табиат алоқаманд буда, онҳо осори тасаввуроти қадимии мардум асотирро акс кардаанд, тақвият бахшида, ақидаву фаҳмиши одамон, дарку маърифати ҳодисаҳои табиатро аз ҷониби онҳо дар зинаҳои мухталифи инкишофи шуури ҷомеа бозгӯӣ мекунанд. Аз ин хусус дар байни сокинони манотиқи Кӯҳистони Бадахшон ривоятҳои паҳн гаштаанд, ки дар онҳо доир ба пайдоиши чашмаҳо нақл меравад. Иддае аз ин чашмаҳоро ба Хучаи Хизр, Ҳазрати Алӣ, Шохносири Хусрав, Шохрахматуллои Валӣ, Шохбурҳониддин ё умуман, ба бузурге, мӯйсафедде нисбат медиҳанд.

Қисми дуюми боби дуюми диссертатсия «Таҳқиқи ривоятҳо дар бораи дарахти арча ва чанор»-ро дар бар гирифтааст. Инсонҳо, ки як ҷузви ногустастани табиат ҳастанд ва рӯзгорашон аз ашёву ҳодисаҳои он саҳт вобаста аст, дар давоми таърихи мавҷудияти худ барои маҳфуз доштани бисёрии ашёҳои он, бахусус, ашёҳои, ки дар назарашон ҳосияти сеҳромезӣ ва муъҷизаофарӣ доштаанд, роҳу воситаҳои гуногунро ҷустуҷӯӣ мекунанд. Яке аз ин воситаҳо дар бораи онҳо офаридани ривоятҳои таърихӣ ва ба шахсиятҳои таърихӣ ё асотирӣ нисбат додани онҳо мебошад. Дарахту рустани аз зумраи ин ашёҳо ҳастанд, ки аз давраҳои қадим мавриди парастии халқиятҳои гуногун қарор доштаанд.

Ихлосу эътиқоди зиёд нисбати рустаниҳо ва дарахтон ханӯз пеш аз густариш ёфтани дини ислом дар ҳаёти маънавии мардум ҷой доштааст.

Мардуми Кӯҳистони Бадахшон низ чун дигар халқҳо ба дарахт, махсусан арчаву чанор, ихлоси калон ва муҳаббати беандоза дошта, онро аз ҷумлаи ашёҳои муқаддаси табиат маҳсуб медонанд.

Чанор шохҳои парешону сояфкан дошта, барои дар таги он бофароғат дам гирифтани ҷои муносибе аст. Умуман чанор дар Кӯҳистони Бадахшон нисбати дигар намуди дарахт хеле кам ба назар мерасад. Он чанорҳои, ки дар баъзе манотиқи Бадахшон вучуд доранд, умри дароз дошта, ҳатто одамони солхӯрда ҳам пайдоиши ин намуди дарахтро дар ёд надоранд. Одамон мегӯянд, ки чанор мисли дигар дарахтҳои бемева, ба мисли бед, арча ва сафедор, ҳоси Кӯҳистони Бадахшон набуда, онро аз ҷои дигар овардаанд. Дар ноҳияи Рӯшон дар мавзеи Лангар ду чанори азиме паҳлуи ҳамдигар қад афрохтаанд. Ҳар ду чанор аз ҷиҳати қаду ҳаҷм якранг мебошанд. Аҷибаш ин аст, ки ба монанди ин чанорҳо дар ягон навоҳии Кӯҳистони Бадахшон вучуд надорад. Аз рӯи ривояти мардум онҳо гӯё аз асои Носири Хусрав ва Шохтолиби Сармаст, хангоми сафарашон ба Бадахшон, сабзида қад афрохтаанд. Дар зери он чанорҳо оромгоҳи Шохтолиби Сармаст мебошад ва он солиёни дароз чун ҷойи зиёратгоҳи мардум қарор гирифтааст. Ба ҳамин монанд дар деҳаи Поршиневи ноҳияи Шуғнон дар назди чашмаи «Шохносир» беҳи калони чанори куҳансол қад афрохтааст, ки дар бораи он бо мазмуни ғавқ байни мардум ривоят паҳн гардидааст.

Дарахти дигаре, ки ба он мардум боварҳои худро пайванд медонад, арча мебошад. Замонҳои пеш мардум буридани арчаро гуноҳи азим ҳисоб мекарданд. Ба гуфти сокинони кӯҳансол онҳое, ки ба мақсади аз байн бардоштани зиёратгоҳҳо арчаҳоро нест кардаанд, ба фалокат дучор гаштаанд. Дар чунин ҷойҳои муқаддас арчаҳо ё чанорҳои кӯҳан қад афрохта, касе аз таърихи онҳо хабар надорад, ҳатто

пиронсолон низ аз онҳо воқиф нестанд. Ба назар чунин мерасад, ки барои қавӣ гаштани эътибору нуфузи ҷойҳои муқаддас дар байни одамон ин аломату нишонаҳои дарахтон сабаб мешуданд. Аз мазмуни ин қабил ривоятҳо, аввалан ягонагии тасаввуроту ақидаҳои гӯяндаҳои гуногун оиди муродбахшии ин мавзӯҳо бозтоб шавад, баъдан дар бархе аз онҳо ба таври мухталиф баён ёфтани эътиқодот дар нисбати баъзе аз ашёҳои табиат, ба мисоли арчаву чанорҳо мебошад. Ҳар яке аз ин ашёҳои табиат дар тасаввури инсон рамзро ифода мекарданд, ки он дар осори бадеии мардумӣ маҳфуз дошта мешавад. Маҳз хусусиятҳои хоси табиӣ доштани чизе ё ҳодисае ба рамзи бадеӣ табдил шудани онҳо боис мегардад. Арча худ як дарахти муқаддас ҳисоб ёфта, гӯё рамзи сарсабзии ҳамешагии рӯзгор ва бақои умри одамиздро ифода кунанд агар, сояи ғафси чанори азим, бинобар салқину сабуку форами будани худ, чун рамзи роҳату фароғат дар тасаввури одамон буда, гӯё ҳамчун аз пойдориву устувории зиндагӣ ва рӯзгорашон нишона аст. Маҳз, бо ҳамин хосияту аломатҳои рамзии худ ин дарахтон дар ривоятҳои мардумӣ ба номи шахсони бузург нисбат дода мешаванд.

Қисми сеюми боби дуюми қор «Таҳқиқи ривоятҳо роҷеъ ба кӯлҳои Бадахшон» ном дорад. Мардум аксари фалокатҳои табиат, ки сабаби харобӣ ва ҳатто аз байн рафтани деҳаҳои обод гардидаанд, аз зулму золимӣ, бедодгарии беҳади ҳокимону шахсони фитнагару фитначӯй, ба сарвату зиндагии бофароғати худ мағрур ва аз ҳоли дигар атрофиён тамоман бепарво мебинанд. Ин маънӣ аз ривоятҳои, ки оид ба пайдоиши кӯли Сарез, Дурум, Ёрх ва Шева гуфта шудаанд, ба осонӣ дарк карда мешавад. Тибқи ақидаи мардум ҳар як ҳодисаи нохуш ва фалокате, ки бар сари одамизод меояд, қаблан, ба рафтору кирдор ва қору амали худи онҳо саҳт вобаста аст. Гӯё онҳо, агар аз пешомади ҳодисае огоҳӣ ёбанду ба ҳатоии чиддии содирқардашон иқрои шаванд, онро метавонанд бо назру ниёз, худӣ ва садақа пешгирӣ кунанд. Чунин аст мазмуни бисёри ривоятҳои, ки дар бораи бавучудоии кӯлҳо дар натиҷаи ҳодисаҳои фалокатбори табиӣ нақл карда мешаванд. Дар ҳар чор нусхаи ривоятҳои дар бораи кӯлҳои Сарез, Шева, Ёрх ва Дурум гуфташуда мӯйсафед, кампир ва ашёҳои рӯзгор ба мисли хурӯс, ғалбел ва чархи ремонрес, ки дар бисоти кампир буданд, ёдовар шудаанд.

Табиист, ки дар ин гурӯҳи ривоятҳо мазмун ва маънии маҷозӣ низ ниҳон аст. Аммо онҳо барои ифода намудани боварӣ ва эътиқоди мардум оид ба омилу сабабҳои ба вуқӯъ пайвастании ҳодисаҳои табиат ва ҷомеа, ҳамчунин, одамонро ба қорҳои хайру нек ҳидоят мекунанд. Аз онҳо чунин маънӣ низ бармеояд, ки ҳар кас бояд ба молу давлати хеш мағрур набояд, зеро он дар нисбати ақлу хирад бақое надорад. Ва ё агар дили бечорагон дар муқобили ин боигарӣ озурдаву қор гардад, он бегумон завоҷ хоҳад ёфт.

Қисми чоруми боб ба «Таҳқиқи ривоятҳо доир ба сангҳо» бахшида шудааст. Санг ҳамчун ашёи табиат низ дар рӯзгору ҳаёти маскунони сарзамини кӯҳистон нақши худро дошта, роҷеъ ба он аз даврони қадим ба таври шифоҳӣ ва ҳаттӣ ривоятҳои зиёде то замони мо омада расидаанд. Дар Кӯҳистони Бадахшон ривоятҳои интишор ёфтаанд, ки доир ба нақш ва сурат дар рӯи сангҳо, мубаддал гаштани одамону қонварон ба санг ва пайдоиши сангҳои, ки имрӯз онҳо ба зиёратгоҳҳо табдил ёфтаанд, маълумот медиҳанд.

Парастии санг аз ҷониби маскунони сарзамини кӯҳистон ба мисли ихлос ба хоки диёру зодгоҳ ба умқи давраҳои хеле қадим рафта мерасад. Давраҳои қадим одамон ҳангоми сокини ягон мавзеъ шуданашон, қаблан, барои ба ҷо овардани расму оин ва маросими суннатӣ ҷоеро интихоб мекарданд, ки дар он ҷо ягон ашё ё чизе барояшон муқаддас вучуд дошта бошад. Маҳз ҳамин ашёҳо ба мисли дарахт, чашма ва санг, ки бо намуди зоҳириашон дар назари аввал хеле аҷиб менамуд, дар нисбати онҳо ихлосу эътиқод пайдо намуда, бо гузашти солҳо доир ба онҳо ривоятҳо низ пайдо шуданд.

Табиист, ки парастии санг дар муҳиту шароити манотиқи кӯҳистон бояд омилҳои дигарро низ касб карда бошад. Мушоҳида ва таҳлили ин қабил ривоятҳо нишон дод, ки яке аз омилҳои хеле муҳим дар пайдо гардидани онҳо, аз водихо ба маҳалҳои кӯҳистон дар давраҳои гуногун (аз замонҳои хеле қадим шуруъ шуда) иҷборан фирорӣ шудани одамон аст. Санг чун болину сарпаноҳи нахустини онҳо буд.

Аз баъзе ривоятҳо пайдост, ки барои остон санге таъйин шуда буд, ки он санги муқаррарӣ набуда, ё ба назар аҷиб расидааст ва ё ягон аломати ҷолибе доштааст. Дар ин сангҳо панҷаи даст, изи сумби асп нақш бастаанд ва ё онҳо аз рӯи шаклашон ба чизе монанд ҳастанд. Дар он сангу камари кӯҳҳое, ки изи пой аспу панҷаи дасти одамӣ, сурати морону аждаҳор ва дигар инсу чинс акс ёфта, онҳо имрӯз бо номи ашхоси бузург, намояндаҳои дину мазҳаб иртибот пайдо кардаанд, ба замонҳое тааллуқ доранд, ки инсонҳо нисбати онҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда, онҳоро мавриди парастии қарор додаанд. Мундариҷаи ғоявии баъзе ривоятҳо ақидаҳои мухталифи мардумро оид ба ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият ба вучуд овардааст. Ба ақидаи мардум иддае аз ҷонварони олами табиат аз носипосӣ ва мунофиқӣ нисбати соҳибонаш бо ҳукми Худованд ба санг табдил ёфтаанд, ки осор аз онҳо имрӯз ҳам дар бисёр ҷойҳо вучуд доранд. Ба ҳамин маънӣ байни сокинони Кӯҳистони Бадахшон нусхаҳои ривоятҳое, ки дар бораи «Аждаҳорсанг» тафсир медиҳанд, интишори васеъ доранд. Ривоятҳо доир ба сангҳо на фақат хусусияти иттилоотӣ доранд, онҳо аз ҳар ҷиҳат баёнғари бисёр расму оин ва маросимҳои суннатии мардуми кӯҳистон низ мебошанд, ки бо баъзе вижагиҳо бо расму оини дигар халқият шабоҳат доранд.

Ривоятҳое, ки доир ба ашёҳои табиат, аз қабилҳои чашмаву дарахтҳо ва сангҳо гуфта мешаванд бо расму оинҳо ва маросими суннатии сокинони манотиқи кӯҳистон дар ҳамбастагии зич қарор ёфта, баёнғари афкори фарҳангӣ ва фалсафии мардум мебошад.

Боби сеюми рисола «Инъикоси воқеаҳои таърихӣ дар ривоятҳои мардуми Бадахшон» буда, қисми аввали он ба таҳлили масъалаи «**Заминаи ривоят - воқеият**» ихтисос дода шудааст. Дар ин боб доир ба хусусияти таърихӣ доштан ривоятҳо ва аз тарафи муаррихону муҳаққиқон истифода шудани ривоятҳо ҳамчун санаду манбаъҳои таърихӣ маълумот дода мешавад. Ривоятҳо дар таъйин кардани хусусиятҳои бисёри таърихӣ, ҳаёти иҷтимоӣ ва маънавӣ, ақидаву ҷаҳонбинӣ, боварию эътиқод, майлу хоҳиш, нияту матлаб ва масъалаҳои дигари марбут ба тахайюлотии мардум ҳамчун манбаъ ва маъхазии муътамад баромад мекунанд.

Дар асл заминаи ривоят воқеият аст. Ҳамин маънӣ ба таърихӣ будани онҳо далолат мекунад. Дар солномаҳо ва эҷодиёти даҳонӣ ривоятҳо баъзан ба сифати

манобеи муътамади таърихӣ истифода бурда мешаванд. Муаррихон дар бисёр маврид ҳамчун асноди эътимодноқ аз гузаштаи ин ё он диёр истинод ба маъхази ривоят мекунад.

Микдори зиёди ривоятҳое, ки байни сокинони манотиқи Кӯҳистони Бадахшон интишор ёфтаанд, вижагии таърихӣ доранд. Дар онҳо ҳодисаву воқеаҳо, санаду бурҳонҳои таърихӣ бевосита акс ёфта, ҷанбаи таърихии онҳо дар ниҳоят назаррас ва қаввӣ аст. Аз мазмуни баъзе ривоятҳо бармеояд, ки маҳалҳои дурдаст ва ҳатто душворгузари Помир ҳам аз пой номуборак ва истилои муғулҳо ва ҳукмронии хитоӣҳо дар қанор намондааст. Дар ибтидои ҳуди ҳамин рисола омадааст, ки дар замони қадим сарзамини Шугнон, ки дар болооби ҳавзаи Ому воқеъ аст, дар тасарруфи ҳоқони Чин будааст. Аз он давра баъзе нишонаҳо низ боқӣ мондаанд. Бархе аз санадҳои, ки онро муаррихон ба мисли Қурбонмуҳаммадзода ва Муҳаббатшоҳзода, Саидҷалоли Бадахшӣ, Саид Ҳайдаршоҳ Муборакшоҳзода ва дигарон дар осори худ ҳамчун манбаъ доир ба таърихи гузаштаи халқи Бадахшон истифода бурдаанд, аз нақлу ривоятҳои мардум иборатанд.

Дар ривояте, ки доир ба хонҳои Помир гуфта мешавад, дар бораи силсилаи шоҳону ҳокимони маҳаллӣ, тарзу усули ҳукуматдорӣ онҳо, ҳукмронии афғону манғитҳо дар Бадахшон ва аз вазъу авзои сиёсӣ иҷтимоӣ ин сарзамин дар нимаи дуюми асри XIX ва даҳсолаҳои аввали асри XX маълумоти мушаххас пайдо кардан мумкин аст. Гарҷанде ки ин матн бештар дорои хусусияти нақлӣ бошад ҳам, вале ҳамаи санаду далелҳои, ки дар ин ҷо зикр мешаванд, ҷавобгӯи дурусти асли воқеаву санаҳои таърихӣ нестанд. Чунин санаду санаҳои тахминӣ ва маълумотҳои хилофи ҳамдигар бо салиқаю дониш ва ба муносибати фардии ҳар гӯянда нисбат ба воқеаҳои нақлшаванда саҳт вобаста аст ва ба ҳамин зайл шунавандаро водор месозад, ки чунин ҳодисаҳо дар ҳақиқат ҳам ҷой доштаанд. Маҳз ҳамин гуна паҳлуҳои ривоят вижагии онро бозтоб мекунад. Ба ҳар ҳол қисми муҳимми ҳодисаҳои, ки дар ривоятҳо тафсир ёфтаанд, бебунёд нестанд. Онҳо асоси воқеӣ доранд. Аз мазмуни ин қабил ривоятҳо, ки аз хусуси ҳукуматдорӣ ҳокимони маҳаллӣ иттилоъ медиҳанд, ба хулоса омадан мумкин аст, ки талошу кӯшиши онҳо барои ниғаҳдорӣ ва пойдорӣ ҳокимият на аз рӯи ақли солиму мулоҳизаҳои пухта, балки бо роҳи фиребу найранг аз байн бардоштани рақибу муҳолифин ва ҳатто падару бародар сурат мегирифт. Ҳамчунин аз мазмуни онҳо бармеояд, ки мардум дар натиҷаи зулму бедодгарӣҳои ҳокимони маҳаллӣ ва аҷнабӣ мутеи тақдир нашуда, гоҳ-гоҳ барои аз асорат раҳо ёфтани беҳбудии рӯзгор садои эътирозашро баланд кардааст.

Ба таври шифоҳӣ интишор ва аз насл ба насл нақл шудани ривоят, шакли озода матни ривоят тадриҷан аз давроне, ки ҳодиса ва шахсиятҳо дар онҳо ҷой доштанд, дур мешавад. Дар натиҷаи омехташавӣ бо дигар жанрҳои насри халқӣ боиси коста шудани манбаъҳои таърихӣ гардида, архаизму хаёлҳои бофта дар матн бештар намудор мегарданд, ки баъзан хусусияти фантастиқиро касб мекунад. Ба ин нигоҳ накарда, заминаи таърихии ривоятҳо то андозае боқӣ мемонад. Ҳамчунин, қабул ва дарк кардани ривоятҳо чун нақли саҳеҳ аз гузашта дар аксар ҳолатҳо аз тарафи муҳаққиқон ба назар гирифта мешавад. Инкишоф ёфтани ривоятҳо дар масири таърих ҷиҳати муҳимми таърихӣ будани онҳоро бозгӯӣ мекунад. Бисёре аз фолклоршиносони хориҷи кишвар, ки ба омӯзиши ривоятҳо саруқор доштанд, бар

он ақидаанд, ки марҳилаи аввали ташаккулёбии ривоят ҳамчун жанри мустиқил, табида гаштани нақли ёддошти ба ривоят мебошад.

Дар қисми дуюми боби сеюм таҳлили «Ривоятҳо доир ба шахсияти Шоҳ Бурҳони Валӣ» анҷом шудааст. Шахсияти Шоҳ Бурҳони Валӣ дар назари мардуми Кӯҳистони Бадахшон бисёр бузург мебошад. Аз рӯи ривоятҳои мардумӣ вай бо мӯчизаҳо ва кароматҳо, бо дониш ва ақлу хиради худ ба ҳар мавзеи кӯҳистоне, ки рафтааст ба халқ кӯмак карда, он чоро обод мекардаст. Хусусан, дар бисёр ҷойҳо аз камари кӯҳҳои хатарнок бо кароматаш ҷӯйборҳо месохтаст. Мисол, вақте ки ба деҳоти Тусён омадаст, ин ҷо ба ҷуз аз ҷангалҳои касногузар ва дарандаҳои хунхор чизе набудааст. Шоҳ Бурҳон барои обод кардани ин макон, ҷангалзори касногузарро сӯзонда, аждаҳори кӯҳпайкаро ба худ таслим карда, онҳоро аз ин диёр рондааст ва ҷӯйбори калони деҳоти Тусён, ки зиёда аз нисфи замин ҳозир ҳам бо вай обшорӣ карда мешавад, бо мӯчизаи худ сохтааст. Баъди ин ҳодиса оҳиста-оҳиста аз кишлоқҳои дигар одамон ба деҳоти Тусиён омада ба худ хона сохта, заминҳои ҳосилхези ин диёрро истифода мекарданд. Шоҳ Бурҳони Валӣ деҳотро бо номи Тусён номгузорӣ кардаст. Сабаби чунин номгузориаш дар ин ҷо гӯё ҷангалзори калони «тус» мавҷуд будааст ва бо номи ин дарахти сояфкан номашро Тусён гузоштааст.

Аз нақлу ривоятҳо маълум мешавад, ки мардуми Бадахшон чун яке аз халқҳои қадимӣ бо бисёре аз хусусиятҳои ҳаёти маънавӣ-фарҳангии худ бо халқу кишварҳои ҳамсоя ва дур низ дар алоқамандии зич қарор доранд. Ин ҳодиса аз ривояту асотирҳои бешуморе барҷаста ба назар мерасад, ки дар омӯзиши таърихи Бадахшон онҳо мақоми хосае доранд. Вале бояд кайд кард, ки ошкор кардану мансуб донишгари ин ё он ривоят ба халқҳои дигар тадқиқоти махсуси илмиро тақозо дорад. Дар рисолаи илмӣ мувофиқи имконият кӯшиш ба ҳарч дода шуд, то каму беш симои таърихии Шоҳ Бурҳони Валӣ дар асоси таҳлилу таҳқиқи баъзе ривоятҳои, ки аз нигоҳи тобишҳои маъноӣ ба ривоятҳои соқинони дигар манотик монандӣ доранд, ошкор гардад.

Чунон ки аз мазмун ва мундариҷаи қисме аз ривоятҳо бар меояд, яке аз каромату мӯчизаҳои Шоҳ Бурҳони Валӣ он будааст, ки ӯ асо ё асобелча доштааст, ки тавассути он ба таври мӯчизавӣ чашмаҳои ҷӯйборҳо бароварда шудаанд. Агар ин ривоятҳо бо ривоятҳои мардуми водию навоҳии дигари Бадахшон ва дигар халқҳо муқоиса кунем, дар бисёр ривоятҳо нақши «асои мӯчизанок» (сеҳрнок) ба чашм мерасад. Масалан, дар ривоятҳои пайдоиши чашмаи Носир дар ҷамоати деҳоти Поршинев, пайдошавии ҷанорҳои Шоҳтолибу Шоҳ Носир дар Вомари ноҳияи Рӯшон, пайдоиши 3 арча остон дар деҳаи Бардараи деҳоти Бартанг, таърихи пайдоиши «мазор-бед»-и деҳаи Аҷирхи деҳоти Бартанг ва ғайраҳо низ бо халондани «асои сеҳрнок» дар замин сабаби пайдоиши оби чашма ва ҷӯйбор шуда, он деҳа ободу зебо мегардад. Ва ё ки «асои ба замин халондашуда» ба дарахти азимчусса табида ёфта, ҳамчун дарахти муқаддас ба зиёратгоҳ мубаддал шудааст. Агар ба ривояту асотирҳои дигар халқҳои дунё ҳам назар андозем, дар онҳо низ «асои сеҳрнок» дида мешавад. Мутаасифона то кунун шахсияти пураи таърихии Шоҳ Бурҳон ошкор нагаштааст. Шоҳ Бурҳони Валӣ ҳамчун шахси аҷибу мӯчизакор, бунёдгузори ободкунанда дар зеҳни мардум саҳт нақш баста, аҳолии бархе аз навоҳии Кӯҳистони Бадахшон вайро дар баробари дигар авлиҳо хеле бузург

мешуморанд. Ба шахсияту мазори ӯ чунон эътиқоди қавӣ доранд, ки вобаста ба эътиқодашон расму оинҳои гуногун иҷро мегарданд.

Қисми сеюми боби сеюми рисола «Доир ба шахсияти Ҳаким Носири Хусрав дар ривоятҳои мардумӣ» унвон дошта, дар он аз хусуси мутафаккири барҷастаи асри XI Носири Хусрави Қубодиёнӣ (1004-1088), ки доир ба шахсияташ ривоятҳои зиёде ҳам дар осори хаттӣ ва ҳам ба таври лафзӣ байни аҳолии Кӯҳистони Бадахшон паҳн гардидаанд, маълумот дода мешавад.

Мардуми Кӯҳистони Бадахшон, чун аксари мӯътақидони мазҳаби исмоилия дар ҳудуди Осиёи Миёна, нисбати Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёнӣ ихлос ва эътиқоди бузург дошта, дар бораи шахсияташ ривоятҳои таърихӣ он қадар бофтаву гуфтаанд, ки назар ба дигар ривоятҳо доир ба шахсони таърихӣ зиёданд. Ин ҳама, аз як тараф эътиқоди зиёди мардум нисбати мутафаккири файласуфи мумтоз бошад, аз тарафи дигар, бунёди бисёр расму оин ва унсурҳои ҳаёти моддӣ ва фарҳангии худро ба номи ин аллома алоқаманд медонанд. Аз рӯи мазмуни бархе аз ривоятҳо чунин ба назар мерасад, ки Ҳаким Носири Хусрав қариб ба ҳамаи деҳоти Бадахшон сафар карда, аз рӯи мавқеи ҷуғрофӣ ва ҳислату рафтори сокинон дар ҳақи онҳо чизе гуфтааст ё ба ин мавзӯҳо унвон гузоштааст. Мазмуни ривоятҳои зикршуда пажӯҳандаро ба андеша меорад, ки оё Носири Хусрав дар ҳақиқат ҳам ба ҳамаи он ҷоҳое, ки дар ривоятҳо ёд мешаванд, сафар карда ва дар ҳақи мардумони ин маҳалҳо суханҳои номгузори намудааст? Ин масъала албатта баҳсталаб аст, вале мардум тавассути ривоятҳои ба ӯ нисбатдодаш эҳтиромӣ боварҳои худро нисбати ин шахс ибраз медошанд ва ҳар кас мехост нишон диҳад, ки ин шахси бузург ба диёри вай омада будааст. Бархе аз ривоятҳои мазмуни таҳқири бухтон доранд ва аён аст, ки онҳо аз асли воқеӣ тамоман дур ҳастанд ва дар онҳо ғаразнокии шахсони алоҳида нисбати деҳаҳои дигар ифода ёфта, ин қабил ривоятҳоро аз маъруфияти Носири Хусрав истифода бурда, бофтаву паҳн намудаанд. Бархе аз ривоятҳо, ки ашӯҳои табиатро ба ӯ нисбат медиҳанд, хусусияти афсонаҳои сеҳромезро касб кардаанд. Гарчанде чунин ривоятҳо хусусияти афсонаҳои сеҳромез ё асотирӣ дошта бошанд ҳам, лекин онҳо аз ҷиҳати мазмуну муҳтавои худ аз бунёди воқеӣ доштанишон дарак медиҳанд. Зеро онҳо дар маҷмӯъ нафақат симои ин мутафаккири бузург ва муносибати табақаҳои гуногуни иҷтимоии одамон нисбати ӯ чун манбаи муҳим ва боэътимод маҳсуб мешаванд, балки онҳо баёнгари воқеии ақидаву ҷаҳонбинӣ, фаҳмишу дониш, муносибатҳои мухталиф ба ашӯву ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият доштаи аҳли авом дар давраҳои гуногуни таърихи башарӣ мебошанд.

Таҳлили ривоятҳои мардуми Кӯҳистони Бадахшон нишон дод, ки онҳо дар таъйин намудани бисёр ҳодисаҳои таърихӣ ва афкори ақидаҳои гуногуни одамон оид ба ашӯву ҳодисаҳои аёну ноаёни табиату ҷамъият маводи пурарзиш ба ҳисоб мераванд ва дар онҳо паҳлуҳои гуногуни ҳаёти моддӣ ва маишӣ мардум низ инъикос ёфтаанд.

ХУЛОСА

Аз Кӯҳистони Бадахшон ба миқдори фаровон гирд омадани намунаҳои насри халқӣ ва таҳлили ҷиҳатҳои асосии онҳо нишон медиҳад, ки фолклор яке аз соҳаҳои муҳими маданияти маънавии халқи тоҷикро ташкил дода омадааст. Насри лафзӣ асрҳо ҳамдам ва ҳамрози аҳолии ин минтақаи дар гузашта дурдаст будааст. Фолклор

дар шароиту давраҳои гуногуни таърихӣ марому мақсад, орзую ҳавас, муносибатҳои иҷтимоӣ ва шахсии мардуми Бадахшонро ифода карда меояд. Бисёр нишонаҳои муҳимми шароит ва тарзи зиндагонӣ, ақидаю ҷаҳонбинӣ, расму одатҳои гузаштаи мардум ба воситаи ин фарҳанги бои маънавӣ ба мо маълум мешавад.

Бо дарназардошти ҳадафи таҳқиқи масъалаи марказии диссертатсия, ки аз ошкор намудани хусусияти жанрии ривоят ва чудо намудани он аз дигар жанрҳои насри лафзӣ дар асоси ривоятҳои байни мардуми Кӯҳистони Бадахшон интишорёфта иборат буд, чунин натиҷаҳо ба даст омаданд:

1. Ривоят ҳамчун жанри насрии эҷодиёти омиёна вижагиҳои хоси худро дошта, ҳарчанд бо дигар асарҳои насри халқӣ, чун нақл, қисса, ҳикоя аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа баъзан ҳамбастагӣ дошта бошад, вале бо хусусиятҳои жанрӣ аз онҳо комилан фарқ дорад. Аз ҷумала а) дар ривоят этимологияи мардум ҷой дорад, яъне аз тарафи мардум шарҳу тафсир ва маънидод намудани номи мавзӯҳо, ашё ва ҳодисаҳои табиат; б) инъикос намудани ҳодисаҳои таърихӣ, гарчанде баъзан тасвири тахайюлӣ низ дар онҳо ба назар мерасад; в) шахсони барӯманди таърихӣ (аҳли адаб, дин, ҳокимон) ва баъзан симои асотирӣ (Хучаи Хизр, Лукмони Ҳаким, Ҳотами Той, Ландахур) мундариҷаи асосии ривоятро ташкил медиҳанд; г) аз тасвирҳои бадеӣ ори аст, хусусияти сирф хабарӣ дорад.

Назар ба дигар намуди асарҳои халқӣ, ки ҳодисаро ба таври умум тасвир мекунад, ривоят хусусияти сирф маҳаллӣ дорад. Вай ҳодисаҳоеро тасвир мекунад, ки хоси маҳалли муайян ҳастанд.

2. Зимни таҳлили мавзӯ баъзе масоил ба миён омаданд, ки барои омӯзишу таҳқиқ ҳалталаб мебошанд. Аз ҷумла, доир ба мавқеи асотир дар фаҳмишу биниши одамон дар замони муосир. Оё онро ҳамчун як навъи алоҳидаи эҷодиёти шифохӣ ҳисобидан мумкин аст, ё он имрӯз вазифаи дигарро иҷро менамояд?

Масъалаи дигар доир ба истилоҳҳои адабии «мавзӯ», «мазмун» ва «мундариҷа», ки онҳо барои тасниф ва ба гурӯҳҳо чудо намудани жанрҳои насри шифохӣ, муайян намудани хусусияти жанрии ҳар кадоме аз ин намудҳои асарҳои шифохӣ ва байни онҳо тафовут гузоштан васоити муҳим ба шумор мераванд. Вале баъзе муҳаққиқон хусусияти жанрии осори насрии шифохиро баъзан аз нигоҳи мавзӯӣ ё баъзан аз ҷиҳати мазмунӣ онҳоро шарҳу тафсир медиҳанд, ки ин ба мухталифии ақидаҳо доир ба ин масъала оварда, фикри ягонаи умумӣ дида намешавад.

3. Ривоят ба он намудҳои асарҳои насри халқӣ мансуб аст, ки бо вучуди ҳаҷман хурд будани худ, дорои мазмуни амиқ буда, баъзан чанд ҳодиса ва санади таърихро нишон медиҳад. Чунин ҳолатро дар ривоятҳо, ки доир ба шахсиятҳои таърихӣ, ҷойҳои муқаддас, ашё ва ҳодисаҳои табиат гуфта мешаванд, баръало дидан мумкин аст.

4. Аз маълумоту ишораҳои кори таҳқиқотӣ чунин бармеояд, ки бисёре аз расму оинҳое, ки дар Кӯхистони Бадахшон иҷро мешаванд бо ривоятҳои мардумии доир ба ашӯи табиат ва шахсони таърихӣ гуфташуда алоқаманд ҳастанд ва яке ҳамчун эҷодиёти шифоҳӣ ва дигаре чун фолклори иҷроӣ дар ҳамбастагии зич қарор дошта, онҳо дар мачмӯъ ҳаёти иҷтимоиву фарҳангӣ ва афкори маънавию фалсафии мардумро таҷассум мекунанд.

5. Аз тафсиру таҳлили дараҷаи тадқиқи ривоятҳо маълум мегардад, ки бархе аз мардумшиносон зимни таҳқику баррасии баъзе аз масъалаҳои ба урфу одат, дину оин, маросимҳои мардум алоқаманд, ҳанӯз аз даҳсолаҳои аввали садаи бист мулоҳизаву андешаҳои иҷмолӣ баён кардаанд. Лекин ҷамъоарӣ, ҷопи маводу маълумоти шифоҳӣ ва омӯзишу таҳқиқи ривоятҳо, ки ин маълумотҳо дар онҳо дарҷ гардидаанд, аслан, аз солҳои 60-уми асри сипаригашта сар мешавад.

6. Ҳар як ривоят дар кадом мавзӯе гуфта шуда ё кадом масъаларо фаро гирифта бошанд, онҳо аз ҳикмату панду андарз ҳолӣ нестанд. Дар ҳар асотиру ривоят хоҳ ноҳоҳ ягон ҷиҳати рафтору кирдори неку писандаи инсонӣ талқин мегардад ва мартабаву манзалати одами муқаррарӣ дар ҷомеа нишон дода мешавад. Қисми муҳимми ривоятҳое, ки доир ба ҷойҳои муқаддас сабт шудаанд, нафақат ақидаҳои диниву мазҳабии мардумро ифода мекунанд, балки дар онҳо ба бисёр паҳлуҳои зиндагӣ дахл мешавад. Дар бархе аз онҳо агар рафторҳои зишту номатлуби одамон мазаммат шавад, дар барҳи дигар хислатҳои неку ҳамидаи инсонӣ талқин мешавад. Дар ривояте агар баҳилӣ, ҳарисӣ барин хислатҳои бад маҳкум шаваду нисбат ба муҳити атроф боэҳтиёт будан таъкид ёбад, дар ривояти дигар некиву накукории инсон пеши назар меояд. Шахсе, ки дар зиндагӣ ба мардуми дармонда нафъе расондааст, сазовори эҳтироми онҳо низ қарор гирифтааст. Чунин аст ҳулосаи мазмуни бисёре аз ривоятҳо.

7. Топонимҳо ва гидронимҳо дар ривоятҳои мардумӣ маъноҳои рамзиро ифода мекунанд, ки бо ҳаводиси гуногуне, ки дар ҳаёти одамон ба амал омадаанд, алоқаманд ҳастанд. Дар ҳар маҳалҳои ҷудогона ривоятҳое интишор ёфтаанд, ки дар онҳо бавучудой ё сабаби пайдоиши номи мавзӯҳо, кӯҳҳо, чашмаву кӯлҳо аз тарафи сокинони ин мавзӯҳо ба таври мухталиф шарҳ дода мешавад. Дар маҳалҳои алоҳидаи Бадахшон шаклан ва мазмунан мукамал шудан ва вариантҳои гуногун пайдо кардани бисёр ривоятҳое мушоҳида мешавад, ки дар маҳалҳои дигар ҳам нусхаҳои он интишори васеъ доранд.

8. Ётиқоду боварии қавӣ ба намояндаҳои барҷастаи дину оину фарҳанг бо роҳу воситаҳои гуногун – пайдоиши ҷои чашмаҳои мусавффову ба дардҳо дармону барои кишт мусоид ва дигар ашӯву манзараҳои пурасрори табиат ифода мегардад. Он ҷоҳое, ки манфиатбахш ва ризқрасон ҳастанд ва ё аз ягон ҷиҳат ба зиндагӣ, рӯзгори одамон таъсире доштанду доранд, барои эҳтиром гузоштан ба шахсони бузурги асотириву таърихӣ, ободии ин мавзӯҳо ба онҳо нисбат дода мешуд. Шояд ин

нисбатдиҳӣ дар ибтидо хислати воқеӣ дошт, вале ба мурури замон аз ҳодисаи муқаррарӣ канда шуда, ба худ хусусияти ғайримуқаррарӣ гирифт. Аз домани кӯх баровардани ҷӯй, ки таърихаш аниқ нест, аз ҷои намӣ пайдо кардани чашма ва амсоли ин ба ин гуфта далолат мекунад. Ҳамчунин, ба ин хусусияту хислати асотирӣ ва ғайримуқаррарӣ гирифтани симои шахсони таърихӣ низ гувоҳӣ медиҳанд.

9. Мавзуи аксари ривоятҳо ба ин ё он ашёи табиат бахшида шудааст. Пайдоиши ин ашёҳо ва ё ҳар ҳодисае, ки дар табиат ба амал меояд, аз ҳар ҷиҳат ба шахсони таърихӣ ё асотирӣ вобаста мебуданд. Дар ҳар ривояте, ки доир ба ашёҳои табиат гуфта мешаванд, панду ҳикмате нухуфта ҳаст. Аз баъзе ривоятҳои доир ба ашёҳои табиат чунин маънӣ бармеояд, ки инсон бояд нисбат ба табиату муҳити атроф, махсусан, дар нисбати ашёву ҷонварони он, қатъи назар аз бузургиву хурдиашон бепарво набошад, онҳоро ба ғамхории махсус фаро гирад, зеро онҳо, яъне як тараф ҷузъи муҳимми табиат бошанд, аз тарафи дигар, дар раванди зиндагии одамон ҳар яки онҳо мақоми хоси худ доранд. Дар симои дарахтони куҳанбунёд инсон бояд беҳурматӣ зоҳир накунад. Сабаби ҳодисаи фалокатбори табиӣ, ки бар асари он ба ҷои деҳаҳои обод кӯлҳо ба вучуд омадаанд, маҳз аз мунофиқию худписандии сокинони ҳамон мавзеъ мешуморанд. Аз даврони қадим барои фирориёну мусофиорон, ки ба сарзамини кӯҳистон меомаданд, ғорҳои сангҳои калон ҳамчун ҷои маскан ва сарпаноҳ хизмат мекарданд. Аз ин лиҳоз мардуми кӯҳистон нисбати сангҳои дар назар аҷиб эътимоди махсус зоҳир мекунад.

10. Одамон дар давраҳои мухталиф вобаста ба шароити моддӣ ва маишӣ аз рӯи эътиқоду ихлос дар нисбати ашёи табиат ва ҷойҳои муқаддас ҳаргуна урфу одат, маросимҳо ба вучуд овардаанд, ки бо ин роҳ ҳамдигарро ба ҳамраёию якдилӣ, некбиниву некназарӣ водор мекарданд. Мазмуни ривоятҳои, ки ба расму оину маросимҳои мардум зич алоқаманд мебошанд ва ё дар заминаи онҳо ба вучуд омадаанд, решаашон ба давраҳои хеле қадим рафта мерасад. Онҳо замоне арзи вучуд кардаанд, ки насли одамӣ ҳанӯз комилан тобеи ашёву ҳодисаҳои табиат буда, дар тафаккури онҳо ақидаҳои анимистӣ ва тотемистӣ мавқеи муҳим дошт. Дар бораи ин қабил ривоятҳо, ки қисми онҳо қайҳо аз хотирҳо берун мондаанд ва қисми дигари онҳо аз ёдҳо мераванд, дар баробари маводҳои дастрасбуда ҳарчи бештару мукамалтар маълумоти нави шифоҳӣ гирд овардан лозим аст. Зеро ба воситаи ин гуна маводҳо нафақат доир ба тасаввуроти ақидаҳои қадимии як халқ ё қабилаҳои ҷудогона, балки чандин халқу қавмҳо дар нисбати ашёву ҳодисаҳои табиат ва фавқуттабиӣ маълумоти қадимтар пайдо кардан мумкин мегардад. Чунин ақида ва тасаввуроти одамон замоне пайдо шуда, тавассути асотирӣ ривоят шакл гирифтаанд. Бинобар ин маълумоти шифоҳии ривоятҳо дар тафсиру тавзеҳи ягонагии тасаввуроти ақидаҳои қадимии халқҳои гуногун дар бораи ашёву ҳодисаҳо, инсу чинси воқеӣ ва ғайривоқеӣ аз манбаъҳои муҳим қарор мегиранд.

11. Бунёди ривоятҳо воқеият аст. Ҳамин маънӣ ба таърихӣ будани онҳо далолат мекунад. Дар солномаҳо ва эҷодиёти даҳонӣ ривоятҳо баъзан ба сифати манобеи муътамади таърихӣ истифода бурда мешаванд. Муаррихон дар бисёр маврид ҳамчун асноди эътимоднок аз гузаштаи диёри худ истинод ба маъхази ривоят мекунанд. Ривоят заминаи воқеӣ-ҳаётӣ дошта бошад ҳам, он аз ибораву ифодаҳои қолабӣ, ки вижагии асотирӣ доранд, оро ғайрест ва маҳз онҳо хусусияти жанрии онро таъин намудаанд. Тавассути ривояту нақл ва дигар маълумоти шифоҳӣ имкон фароҳам омад, ки доир ба аввалин бошишгоҳҳои одамон дар муҳити кӯҳистон маълумоти муайяне пайдо шавад. Он ривояту маълумотҳо бозгӯи воқеии ҳодисаи кӯчиш ва фирорӣ шудани одамон дар давраҳои гуногуни таърихӣ аз водиҳои нисбатан фарох ба дараву мавзӯҳои дур ва душворгузари кӯҳистон мебошанд. Решаи кӯчиш ва фирорӣ шудани одамон ба маҳалҳои дурдаст ва душворгузар ба давраҳои хеле қадим рафта мерасад. Ин кӯчиш ҳам ба таври оммавӣ ва ҳам ба тариқи ҷудогона сурат гирифтааст. Вале аз мазмуни қисми муҳимми ривоятҳо, ки дар бобҳои асосии тадқиқот зерин назар гирифта шудаанд, пайдост, ки бархе аз онҳо баёнги воқеӣ ва санади бозътимоди ҳодисаҳо нестанд, ҳарчанд бунёди онҳо заминаи воқеӣ дорад. Дар ривоятҳо танҳо ишорае ҳаст ба воқеияти он ҳодисаҳо. Доир ба воқеияти ҳодисаҳо бошад, танҳо аз маҷмуи қаринаҳои ривоят мулоҳизаҳо ва хулосаҳои илмӣ пайдо кардан мумкин мегардад.

12. Бо тақозаи ҳодисаҳои таърихии ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ, таҳаввулоти ҳаёти моддӣ-маишӣ ва фарҳанги мардум, боло рафтани тафаккури илмии одамон ва омилҳои дигар боиси суғуртаи мақом ва мартабаи ҷойҳои таърихӣ ва муқаддас дар байни омма гардида, нафақат бисёри онҳо аз назари мардум берун шудаанд, балки бархе аз онҳо, ки то солаҳои охири асри сипаригаҳта дар байни мардум сазовори эътибори махсус будаанд, он мақому манзалати пешини онҳо низ коста мешавад.

13. Аз мундариҷа ва мазмуни тадқиқот дарк хоҳад шуд, ки дар он ҳанӯз на ҳамаи масъалаҳои марбути ривоятҳо ба таври амиқ ҳаҷми ба таҳқиқ гирифта шудаанд. Агар бархе аз ин масъалаҳо нисбатан амиқтару паҳнотар зерин назар гирифта шуда бошанд, бархе дигар бо овардани санаду далелҳо (гуфтори гӯяндаҳо) ва баъзе мулоҳизаҳои иҷмолӣ қаноат карда шуд. Ба ҳар ҳол, тавассути ин рисолаи илмӣ барои тадқиқоти вусъатноки минбаъдаи мавзӯи имконият фароҳам хоҳад омад. Барои тадқиқоти боз ҳам мукамалтар роҷеъ ба ривоятҳо нафақат маводҳои дастрасбударо пурра ва комил кардан лозим аст, балки аз манотиқу вилоятҳои дигари Тоҷикистон гирдоварии ҷунин маводу маълумоти шифоҳӣ дар ниҳоят муҳим ва зарур аст.

Ҳалли ин масъалаҳо дар оянда барои омӯзишу таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни эҷодиёти лафзӣ, махсусан, асарҳои насрии омиёна роҳ мекушояд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

1. Дар кори диссертатсионӣ ривоятҳои мардумӣ ва дигар намуди насри халқӣ дар заминаи асару рисолаҳои илмӣ ва мушоҳидаву таҳлилҳои шахсии муаллифи рисола мавриди таҳқиқи амиқ қарор дода шудааст. Ба ҳайси таҳқиқ асосан ривоятҳо доир ба ашёҳои табиат – чашамҳо, дарахтҳо, сангу кӯҳпораҳо, доир ба шахсони таърихӣ ва ғайра интихоб шудаанд, ки на танҳо барои илмҳои фолклору адабиётшиносии тоҷик аҳаммияти илмӣ доранд, балки онҳо метавонанд барои тарбияи завқи зебоипарастии насли нав ва таъмини алоқамандии инсону табит ба қор гирифта шаванд. Яъне, маводи диссертатсия ва хулосаҳои илмии онро метавон барои фаъолиятҳои педагогӣ низ истифода намуд.

2. Натиҷаҳои калидии тадқиқот метавонанд дар омӯзиши масъалаҳои умумии фолклори Бадахшон ва фолклоршиносии тоҷик истифода шуда, маводи он барои таҳлили илмии ривоятҳои мардумии тамоми манотиқи Тоҷикистон мусоидат мекунад.

3. Аз ин тадқиқот пайдост, ки таҳқиқи ривоятҳо дар баробари аҳаммияти илмӣ-таърихӣ доштани он аз бисёр ҷиҳат арзиши амалӣ низ пайдо хоҳад кард. Бархе аз ашёи табиат ва мавзӯҳои таърихӣ нафақат чун осори таърихӣ ҳифз шаванд, балки онҳо чун макони бузургдошти шахсиятҳои таърихӣ ба ғамхории ҳарчонибаи аҳли чома бояд табдил ёбанд.

4. Маводи рисолаи илмӣ барои муҳаққиқони соҳаҳои мухталифи чомашиносӣ, аз ҷумла фалсафа, антропология, этнология, мардумшиносӣ ҳамчун сарчашмаи илмӣ ва оммавӣ хизмат мекунад. Баъзе ишораҳои таҳқиқи мазкур дар дарсҳои фолклори тоҷик, дар навиштани китобу дастурҳои тахассусии методӣ-таълимӣ барои омӯзгорону донишҷӯёни мактабҳои олӣ қобили истифода мебошанд.

Муҳимтарин хулосаҳои диссертатсия дар таълифоти зерини муаллиф инъикос ёфтааст:

I. Брошюра, китоб:

[1-М]. Шакармамадов, Н., Шакармамадов, О. Наврӯзи Бадахшон (расму оинҳо) [Матн] / Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов. – Хоруғ: Маърифат, 2003. – 46 с.

[2-М]. Қурбонхонова, Н., Азорабекова, Ш., Шакармамадов, О. Дирӯз ва имрӯзи Наврӯзи Бадахшон [Матн] / Н. Қурбонхонова, Ш. Азорабекова, О. Шакармамадов. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2024. – 142 с.

II. Таълифоти муаллиф дар мачаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КOA-и Федератсияи Россия:

[3-М]. Шакармамадов, О. Топонимические мотивы предание бытующие на территории Горного Бадахшана [Матн] / О. Шакармамадов // Суханшиносӣ, 2020. – № 3. – С. 165-172.

[4-М]. Шакармамадов, О. Ривоятҳои мардуми Бадахшон дар бораи дарахтон (дар мислои дарахтони арчаву чанор) [Матн] / О. Шакармамадов // Паёмномаи фарҳанг, 2021. – № 4. – С. 40-47.

[5-М]. Қаландаров, Ҳ., Шакармамадов, О. Тобишҳои асотирӣ дар ривоятҳои мардумӣ [Матн] / Ҳ. Қаландаров, О. Шакармамадов // Ахбори АМИТ. Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ, 2022. – № 2. – С. 187-190.

[6-М]. Шакармамадов, О. Ривоятҳо – этимологияи мардум [Матн] / О. Шакармамадов // Ахбори АМИТ. Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ, 2022. – № 3. – С. 289-293.

[7-М]. Охониёзов, В., Шакармамадов, О. Баррасии ривоятҳои Бадахшон доир ба сангҳо [Матн] / В. Охониёзов, О. Шакармамадов // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. Баҳши 2, 2024. – № 3. – С. 98-106.

III. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[8-М]. Шакармамадов, Н., Шакармамадов, О. Мулоҳизаҳо перомунӣ ду ривояти мардумӣ [Матн] / О. Шакармамадов // Паёми донишгоҳи Хоруғ. Баҳши, 2000. – № 2. – С. 49-57.

[9-М]. Шакармамадов, О. Назаре ба истилоҳоти илмӣ нақл ва ривоят [Матн] / О. Шакармамадов // Паёми донишгоҳи Хоруғ. Баҳши, 2001. – № 3 – С. 92-97.

[10-М]. Шакармамадов, О. Аз бобҳои оинҳо ва ривоятҳои вобаста ба об [Матн] / О. Шакармамадов // Паёми донишгоҳи Хоруғ. Баҳши 2, 2002. – № 4. – С. 68-74.

[11-М]. Ривоят ва афсонаҳо доир ба Носири Хусрав дар осори хаттӣ [Матн] / О. Шакармамадов // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз, фардо. – Хучанд: Ношир, 2005. – С. 599-602.

[12-М]. Шакармамадов, О. Чанд ривоятҳои роҷеъ ба фариштаҳои об [Матн] / О. Шакармамадов // Иқтисодиёт ва илми ВМКБ: дирӯз, имрӯз ва фардо. – Хоруғ, 2005. – С. 110-113.

[13-М]. Шакармамадов, О. Наврӯз – маросими кишоварзон [Матн] / О. Шакармамадов // Оинҳои наврӯзӣ дар Бадахшон. – Душанбе: Эр-граф, 2012. – С. 48-59.

[14-М]. Шакармамадов, О. Заминаи ривоят – воқеият [Матн] / О. Шакармамадов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, 2019. – № 1. – С.124-128.

[15-М]. Шакармамадов, О. Типологияи суҷаҳо дар асарҳои насри халқӣ [Матн] / О. Шакармамадов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, 2021. – № 1. – С. 144-149.

[16-М]. Шакармамадов, О. Нишонаҳои парастии олами рустанӣ дар ривоятҳо [Матн] / О. Шакармамадов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, 2021. – № 2. – С. 124-130.

[17-М]. Шакармамадов, О. Хусусият ва таснифи жанрҳои насри фолклори тоҷик [Матн] / О. Шакармамадов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, 2022. – № 3. – С. 77-87.

[18-М]. Шакармамадов, О. Размышление об одном народном предание [Матн] / О. Шакармамадов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, 2024. – № 1. – С. 98-105.

[19-М]. Шакармамадов, О. Инъикоси ҳодисаҳои таърихӣ дар ривоятҳои мардуми Кӯҳистони Бадахшон [Матн] / О. Шакармамадов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, № 2. – Душанбе: Ирам, 2024. – № 2. – С. 138-145.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ИМЕНИ АКАДЕМИКА Б. ИСКАНДАРОВА**

ТДУ: 398 (575.3)
ТКБ: 83.3 Тадж+82
Ш - 21

На правах рукописи

ШАКАРМАМАДОВ ОРИФ НИСОРМАМАДОВИЧ

**ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ «РИВОЯТА» И ЕГО ОТЛИЧИЕ ОТ
ДРУГИХ ЖАНРОВ УСТНОЙ ПРОЗЫ
(НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛА ПРЕДАНИЙ НАРОДОВ БАДАХШАНА)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук
по специальности 10.01.09 - Фольклористика

Душанбе – 2025

Диссертация выполнена в отделе фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова Национальной академии наук Таджикистана

Научный руководитель:

Охониёзов Варка Дустович – доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова.

Официальные оппоненты:

Косими Саъди Абдулкодир – доктор филологических наук, заведующий кафедрой методики преподавания языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни;

Аминзода Абдулфаттох Хаким – кандидат филологических наук, директор Государственного учреждения «Научно-исследовательского института культуры и информации» Министерства культуры Республики Таджикистан.

Ведущая организация:

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава.

Защита диссертации состоится «15» апреля 2025 года, в 13:30 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-067 при Институте языка и литературы имени Абуабдуллох Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (адрес: город Душанбе, пр. Рудаки, 21).

С содержанием диссертационной работы можно ознакомиться в научной библиотеке Института языка и литературы имени Абуабдуллох Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (734025, город Душанбе, пр. Рудаки, 21) и на сайте www.izar.tj

Автореферат разослан «___» _____ 2025 года.

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук**

Мухамедходжаева Р. А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Устное народное творчество является не только одним из важных составляющих духовно-литературной жизни таджикского народа, которое в различных случаях считалось главным выражением их отношения к реальной жизни и жизненным событиям, оно также приобрело такие свойства, которые не наблюдаются в фольклоре других народов в таком колорите. Одной из особенностей фольклора жителей Горного Бадахшана является то, что некоторые его жанры и виды созданы и распространены на двух языках: местных языках и таджикском языке.

Фольклор таджикского народа, особенно его прозаический жанр, созданный под влиянием различных жизненных событий, географической среды и особых историко-социальных условиях, стал одним из важных элементов духовной жизни народа, и достоин всестороннего изучения и исследования. С начала шестидесятых годов XX столетия, наряду со сбором всех произведений народного творчества и созданием научного фонда рукописей, одна из его ветвей – народная проза систематически и серьезно изучается, и анализируется.

Очевидно, что постепенно расширяется сфера исследования и анализа предметов народно-художественного творчества, углубляется их разрешение и анализ. Однако некоторые исследованные темы и вопросы таджикского фольклора не только все еще нуждаются в более глубоком и точном научном изучении и анализе, но и многие другие вопросы, связанные с этим огромным духовным и культурным богатством народа, остались за рамками исследования. В частности, как и в фольклоре других стран, в фольклоре таджиков до сих пор не определены должным образом жанровые особенности разных типов произведений или не создан их точный научный термин. Причина такого положения, по-видимому, тесно связана с их структурой, формой и содержанием.

Подобно тому, как тексты песен создавались и формировались на основе припевов, большая часть произведений устной прозы, особенно легенды и предания, образовывались на основе мифов. Миф – это продукт воображения первобытного человека относительно сверхъестественных или природных явлений и объектов, а сказки считаются одним из наиболее популярных и совершенных форм фольклорного жанра, продукт высокого воображения или художественного мышления народных талантов. Результатом такого культурного феномена стало то, что в справочниках и словарях литературных терминов нарративы, повествования и другие жанры устной прозы толкуются смешано и имеют одинаковое значение. Трудность точной классификации и интерпретации конкретных жанровых особенностей некоторых видов фольклорных произведений состоит в том, что они создавались из одной основы, развивались смешано, претерпевали изменения по форме и по отражению жизненных событий. С другой стороны, термин таких видов произведений народной прозы, как «ривоят» (предание), «накл» (повествование), «қисса» (легенда), «хикоят» (рассказ) являются синонимами, и иногда их названия часто заменяют друг друга.

Очевидно, что хотя и трудно установить четкую границу между таджикским преданием и повествованием как отдельными жанрами фольклора, каждый из них имеет специфические особенности и нюансы жанра. Если эти особенности и нюансы

будут изучаться с полной серьезностью на основе точных и достоверных источников, то можно получить точный и конкретный термин для каждой устной прозы.

В последние годы со стороны опытных таджикских фольклористов предприняты последовательные попытки для определения более точного научного термина разных видов устного творчества, особенно, устных повествований.

Следует подчеркнуть, что конкретизация и усовершенствование этих информации, то есть, для определения жанровых особенностей разных видов устных проз фольклора Бадахшана ещё никто не занимался серьёзно.

Исходя из этого определения жанровой специфики преданий, их классификации по содержанию и тематике и разграничения предания от других жанров не сказочных проз, таких как, повествование, легенда, рассказ, мифический рассказ на основе преданий и повествования горцев Бадахшана считается должным и полезным для выбора темы диссертации.

Степень изученности темы. Все основные материалы и источники, которые использовались для исследуемой темы состоят из а) словари и энциклопедии, где толкуются значения *ривоят, нақл, устура*; б) монографии и статьи исследователей, посвященные изучению и анализа жанра предании; в) текст преданий народов Горного Бадахшана, опубликованные в письменных источниках; г) рукописи текстов преданий горцев Бадахшана, хранящиеся в научном фонде рукописей Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова.

Следует отметить, что сбор и публикации фольклора Бадахшана, особенно, народного предания, начался ещё в начале XX века со стороны русских исследователей. Наравне с другими видами народной прозы, малочисленные тексты преданий были опубликованы этими учеными в тогдашние издания. Интенсивный сбор и публикации образцов таджикского фольклора начался в основном после 60-х годов прошлого века. Первая книга, охватывающая тексты сказок, легенд и мифов, является «Сказки и легенды горных таджиков» А. З. Розенфельда и Н. П. Ричковой¹ (Москва, 1990, 238 с.). Если большинство текстов были собраны самим составителем А. З. Розенфельдом в разные годы (1936, 49, 57, 68) в Раштоне, Дарвазе, Вандже и Вахане. Некоторые из них были собраны и частично опубликованы ещё в 30-е годы прошлого века А. А. Семеновым, М. С. Андреевым и Н. А. Кисляковым и значимость данного сборника, прежде всего заключается в том, что он, с одной стороны ярко выражает важность разновидностей устной прозы в духовной жизни горцев Таджикистана, с другой стороны он считается ценным источником для сравнительного анализа и его связь с фольклором других регионов. В последующие годы интерес ученых и отдельных людей к преданиям становится все больше. В результате издался ряд книг, содержащий большое количество текстов легенд и преданий жителей Бадахшана. В том числе, «Дурдонаҳои Бадахшон. Асотир ва ривоятҳо» (Жемчужины Бадахшана. Мифы и легенды) Н. Джонбобоева и Ш. Мухаммадшерзодшоева², «Бахр-ул-ахбор» Саиджалол Бадахши подготовленный Р.

¹ Сказки и легенды горных таджиков [Текст] / Составление, перевод с таджикского и комментарий А. З. Розенфельд и Н. П. Рычковой. – Москва: Наука, 1990. – 238 с.

² Дурдонаҳои Бадахшон. Асотир ва ривоят [Матн] / Гирдоварандагон: Н. Ҷонбобоев, Ш. Муҳаммадшерзодшоев. – Хоруғ, 1992. – 54 с.

Рахмонкуловым¹, «Лаъли кӯхсор» (Горный рубин) Н. Шакармамадова и Н. Джонбобоева², «Асотир ва ривоятҳо. Дар бораи ҳайвоноту парандагон» (Мифы и легенды. О зверях и птицах) Н. Курбонхоновой³.

Одной из ярких работ в таджикском фольклористике является публикация второго тома «Фольклор Памира» составленный Н. Шакармамадовым⁴. Том охватывает более 132 оригинального текста, а в целом с их вариантами охватывает 200 текстов мифов, легенд и преданий. Если они, с одной стороны ярко выражают особенности каждого из этих фольклорных жанров по отдельности, то с другой стороны, они отчетливо показывают их тесную связь между собой. Также сборник «Сарчашмаи ривоят – воқеият. Ривоятҳои Вахон» (Источники предания – реалии. Предания Вахана) составленный Н. Шакармамадовым⁵ является важным источником и широко используется исследователями. Нужно отметить, что вышеназванные труды были использованы в качестве основного источника и научно-теоретического материала данной работы.

Также следует напомнить, что наряду с жанром преданий также были собраны и опубликованы труды с другими видами народных проз жителей Бадахшана. В том числе. «Сказки народов Памира» составленный А. Л. Грюнбергом и И. М. Стеблин-Каменским⁶. Нужно отметить, что это первый завершённый сборник сказок народов Западного и Восточного Памира, приграничных стран Афганистана и Китая, которые переведены на русский язык. Также, за последние годы был опубликован III том «Фольклор Памира. Бытовые сказки народов Бадахшана» составленный Г. Ризвоншоевой⁷.

В последующих годах исследователь Н. Курбонхонова в сфере фольклористики, продолжая дело своего наставника Н. Шакармамадова, опубликовала ряд научных работ касающихся жанров устной прозы, особенно, о мифах народов Бадахшана – «Устураи ҷонварон дар фолклори Бадахшон» (Мифы о зверях в фольклоре Бадахшана)⁸, «Устураҳои ҳайвоноту парандагон дар фолклори Бадахшон» (Мифы о зверях и птицах в фольклоре Бадахшана)⁹, которые дают важную информацию по определению жанровой специфики устной прозы фольклора Бадахшана.

В названных трудах некоторые авторы высказали свои мнения по поводу жанровой особенности предания, но выявления разных сторон этого вида устного

¹ Саидчалолӣ Бадахшӣ. Баҳр-ул-аҳбор. Силсилаи ҳикояҳо доир ба ҳаёти Носири Хусрав ва саёҳати ӯ дар Бадахшонзамин [Матн] / Таҳияи Р. Раҳмонкулов. – Хоруғ: Помир, 1992. – 69 с.

² Лаъли кӯхсор. Ривоёт ва афсонаҳо дар бораи Носири Хусрав [Матн] / Мураттибон: Н. Шакармамадов, Н. Ҷонбобоев. – Хоруғ: Маърифат, 2003. – 66 с.

³ Асотир ва ривоятҳо. Дар бораи ҳайвоноту парандагон [Матн] / Мусанниф ва таҳиягар Н. Курбонхонова. – Душанбе: Нодир, 2004. – 38 с.

⁴ Фолклори Помир. Асотир, ривоят ва нақлҳо. Ҷ. 2 [Матн] / Мураттиб, муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Н. Шакармамадов. – Душанбе: Империа-л-групп, 2005. – 430 с.

⁵ Шакармамадов, Н. Сарчашмаи ривоят – воқеият. Ривоятҳои Вахон [Матн] / Н. Шакармамадов. – Хоруғ, 2007. – 39 с.

⁶ Сказки народов Памира [Текст] / Автор предисловия А. Н. Болдырев. Составление и комментарии А. Л. Грюнберг и И. М. Стеблин-Каменского. – Москва: Наука, 1976. – 536 стр.

⁷ Фолклори Помир. Афсонаҳои ҳаёти-маиши мардуми Бадахшон. Ҷ. III [Матн] / Мураттиб, муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Г. Ризвоншоева. – Душанбе: Дониш, 2012. – 508 с.

⁸ Курбонхонова, Н. М. Устураи ҷонварон дар фолклори Бадахшон [Матн] / Н. Курбонхонова. - Душанбе: Дониш, 2011. – 145 с.

⁹ Курбонхонова, Н. Устураҳои ҳайвоноту парандагон дар фолклори мардуми Бадахшон [Матн] / Н. Курбонхонова. – Душанбе: Сифат-Офест, 2020. – 197 с.

жанра и установление определенной границы между преданием и других жанров устной прозы до настоящего времени не наблюдался углубленный анализ научного исследования. Исходя из этого, в данной диссертации предпринята попытка для того, чтобы вопрос этот в какой-то мере с научной точки зрения нашел свое решение и был бы определен разграничение между жанрами устной прозы.

Кроме вышеуказанных публикаций изучением жанра предания и относительно этого вопроса также непосредственно занимались другие исследователи, в том числе зарубежные ученые С. Н. Азбелев¹, Н. А. Криничная², В. Я. Пропп³, В. К. Соколова⁴ и отечественные исследователи Ю. Нуралиев⁵, Дж. Рабиев⁶, Х. Рахматов⁷, Д. Обидов⁸, Х. Шарифов⁹, Р. Рахмони¹⁰, Ю. Салимов¹¹, С. Косими¹², Д. Рахимов¹³.

Связь исследования с научными программами и темами. Исследование данного вопроса тесно связано с программой и научно-исследовательской темой отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основная цель диссертационной работой состоит из определения жанровой специфики предания посредством анализа народных преданий населения Горного Бадахшана и в ходе этого исследования освещать некоторые вопросы требующих ответа, в том числе содержание и тематика предании, разные мнения учёных относительно научного термина, применяемого в области устной прозы, взаимосвязь преданий с повествованием и мифом и т. п.

Задачи исследования. Чтобы достичь этой цели, были поставлены следующие задачи:

- классификация и описания преданий и определение их жанровых особенностей;

¹ Азбелев, С. Н. Отношение предания, легенды и сказки к действительности (с точки зрения разграничения жанров) [Текст] / С. Н. Азбелев // Славянский фольклор и историческая действительность. – Москва: Наука, 1965. – 328 с.

² Криничная, Н. А. О жанровой специфике преданий и принципах их систематизации [Текст] / Н. А. Криничная // Русский фольклор. Т. XVII. Проблема «Свод русского фольклора. – Ленинград: Наука, 1977. – 208 с.

³ Пропп, В. Я. Морфология сказки [Текст] / В. Я. Пропп. – Ленинград, 1928. – 152 с.

⁴ Соколова, В. К. Русские исторические предания [Текст] / В. К. Соколова. – Москва: Наука, 1970. – 288 с.; Типы восточнославянских топонимических преданий [Текст] / В. К. Соколова // Славянский фольклор. – Москва: Наука, 1972. – 235 с.

⁵ Нуралиев, Ю. Лукмони Ҳаким [Матн] / Ю. Нуралиев. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 96 с.

⁶ Ҳакими мумтоз. Наклу ривоятҳо дар бораи Абӯалӣ ибни Сино [Матн] / Мураттибон: Д. Обидов ва Ҷ. Рабиев. – Душанбе: Маориф, 1981. – 71 с.

⁷ Рахматов, Ҳ. Наклу ривоятҳо [Матн] / Ҳ. Рахматов // Дастурмаал оид ба чамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ. – Сталинобод, 1960. – 158 с.

⁸ Обидов, Д. Андешаҳо перомунӣ ривоятҳои тоҷикӣ [Матн] / Д. Обидов // Фолклор, адабиёт, забон. – Душанбе: Эрграф, 2004. – 144 с.

⁹ Шарифов, Х. Назарияи наср [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 320 с.; Шоҳнома ва шеърӣ замони Фирдавсӣ [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе, 2014. – 400 с.

¹⁰ Рахмонӣ, Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шиғоҳӣ [Матн] / Р. Рахмонӣ. – Душанбе, 1999. – 104 с.

¹¹ Салимов, Ю. Насри ривоятҳои форсу тоҷик [Матн] / Ю. Салимов. – Душанбе: Дониш, 1971. – 155 с.

¹² Қосимӣ, С. А. Мулоҳизаҳо андар боби адабиёти шиғоҳӣ ва хатгӣ [Матн] / С. А. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 396 с.

¹³ Рахимов, Д. Фолклори тоҷик. (Дастурномаи таълимӣ) [Матн] / Д. Рахимов. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 263 с.; Масъалаи табақабандии жанрҳои насри шиғоҳии тоҷик [Матн] / Д. Рахимов // Паёмномаи фарҳанг, 2013. – № 3 (23). – С. 26-33.

- дифференцировать предания от других жанров народных проз, таких как сказка, повествование, легенда и рассказ;
- освещение предания как особый фольклорный жанр;
- определить жанровую специфику предания и его место в духовной и культурной жизни людей;
- анализ тематики и содержание предания народов Бадахшана;
- определить значение некоторых из природных объектов и явлений в представлении людей;
- анализ преданий про можжевельника (*арча*) и платана (*чинар*);
- анализ преданий, повествующих о появлении озёр;

Изложенные задачи ставились на рассмотрение как значимые пункты исследования.

Объект исследования. диссертационного исследования являются народные предания и другие виды устной прозы, научные книги и монографии, где в общих чертах приводятся мнения и высказывания о преданиях. Во время научной работы также были использованы материалы из фонда научных рукописей Института гуманитарных наук АМИТ и частично из фольклорных сборников, публикации известных отечественных и зарубежных фольклористов и этнографов. Объектом исследования в основном были выбраны предания о природных объектах – родники, деревья, камни и скалы, об исторических личностях и другие.

Предмет исследования. диссертационного исследования является тематика и содержание, структура и язык преданий жителей Горного Бадахшана. Анализ и исследование жанровой специфики предания, различие предания от других жанров не сказочной прозы и его взаимосвязь с преданиями других народов также ставится предметом диссертационного исследования.

Теоретические основы исследования. Основой исследования и анализа выбранной темы являются труды видных отечественных и зарубежных фольклористов и литературоведов, в том числе С. Н. Азбелева, Н. А. Кириничной, Дж. Коккьяры, В. Я. Проппа, В. К. Соколова, А. З. Розенфельда и Н. П. Ричковой, А. Н. Болдырева, В. Асрори и Р. Амонова, Х. Рахматова, Х. Шарифова, Р. Ахмадова, Б. Шермухаммадова, Б. Тилавова, Ф. Муродова, Д. Обидова, Ю. Салимова, Н. Шакармамадова, Р. Рахмони, С. Косими, Д. Рахими, В. Охониёзова, Г. Ризвоншоевой, Н. Курбонхоновой и других ученых.

Методологические основы исследования. В диссертации использовались те методы исследования, которые применяются в общей фольклористике. В последние годы в таджикской фольклористике наравне с традиционным филологическим анализом продуктивно применяется историко-сравнительный анализ, который основывается на достоверных источниках и фактах. Такой способ исследования мы посчитали приемлемым также в изучении и анализе вопроса касающегося определения жанровой особенности предания таджикского народв. Теоретические литературы, художественные и научные источники использовались с точки зрения критики. Для упрочнения своих суждений и выводов цитировались некоторые неоспоримые, с точки зрения теории, мнения видных ученых. Задачи общность предания были исследованы типологическим методом.

Источники исследования. Основным источником диссертации послужили тексты народных преданий, хранящиеся в Фонде Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова. Также был использован второй том «Фольклор Памира» в качестве основного источника для исследования данной темы.

Научная новизна исследования. Обсуждаемая тема охватывает важные вопросы, касающиеся произведения устной прозы Бадахшана, особенно, жанра предания. За исключением отдельных заметок исследователей, затрагивающие эту тему, она впервые подвергается исследованию на основе обширных и надежных материалов. О природных объектах и явлениях, об исторических событиях бытуют множество преданий среди жителей Горного Бадахшана, которые являются достоверными источниками для исследования, до сих пор не подверглись тщательному научному анализу. Обсуждаемая тема впервые в фольклористике затрагивает тему исследование преданий Бадахшана с целью выявления его жанровую особенности.

В результате анализа множества текстов выяснилось, что предание как один из популярных и распространенных жанров устного народного творчества таджикского народа, также занимает особое место в фольклоре многоязычного населения Бадахшана. Причем в народе не только распространились и приобрели варианты те предания, которые имели книжное влияние, но и местные народные таланты также способствовали в творчестве многих образцов этого жанра. Выявлена историко-этнографическая основа отдельных сюжетов предания и определена ее тесная связь с мифами, обычаями и народными верованиями. До недавнего времени оригинальные тексты преданий назывались в смешанном образе, то преданием, то легендой или повествованием. Посредством этого исследования выяснилось, что предание является особым жанром фольклора и отличается от других несказочных проз своими тематическими и содержательными особенностями.

Все эти проблемы стали причиной для полного уточнения научного термина жанра таджикского предания и в дальнейшем положить основу для исследования других сторон этого вида устного произведения. Кроме того, разбор и анализ оригинальных текстов преданий может послужить для исследования других видов устных проз таджикского фольклора, которые еще не изучены в полной мере.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Последовательное изучение работ опытных таджикских фольклористов в установлении более точного термина разных видов устной прозы и определение их жанровой особенности. Начиная с половины XX века до последних лет как в фольклористике других стран, так и в таджикской фольклористике, до сих пор точно не определена жанровая особенность народного предания. Причиной тому является их тесное взаимоотношение по форме и содержанию.

2. Народное предание, несмотря на то, что по некоторым характеристикам имеет сходство с мифами, легендами и повествованиями, оно имеет и большое различие по тематике и структуре.

3. В таджикской фольклористике наравне с жанрами народных проз имеются в научных кругах публикации и высказывание исследователей о преданиях и повествованиях. До сих пор отчетливо видны разногласия и противоречащие высказывания о преданиях и других прозаических жанрах устного творчества.

4. Большая часть из преданий жителей Горного Бадахшана создавалась на основе этимологического объяснения отдельных названий и толкование людей о своих предположениях, или воображениях относительно природных объектов на подобие родников, деревьев, появление озёр, скал и камней, а также природных и жизненных событиях.

5. Иногда предания являются ценным источником в установлении большинства исторических событий, различные взгляды и мышления людей относительно событий, происходящих в природе и в общественной жизни. Также они дают немаловажную информацию о различных сторонах духовной и материальной жизни людей. В большинстве преданий, входящие в эту группу, отчетливо видна тесная связь между человеком и природой. В таких случаях символика является неразделимой частью природы и среде обитания людей, и имеет первостепенное значение.

6. Несмотря на то, что предания имеют некоторые свойства волшебных сказок или мифов, по своей содержательной форме в них отражаются отголоски прошлых событий. Так как они в совокупности реальным образом отражают взгляды и мировоззрение, мнение, разные отношения людей к природным и общественным объектам и событиям происходящие в разные этапы истории человечества.

7 Предания в определении миропонимания, веры и убеждения, социальной и духовной жизни и других аспектов, касающихся сознания людей, служат как важные и достоверные источники.

8. В летописях и других письменных источниках предания иногда используются в качестве исторического факта. Историки в большинстве случаев прибегают к преданиям для выяснения прошлых событий.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретическая значимость исследования заключается в том, что результаты исследования могут использоваться для изучения общих вопросов фольклора Бадахшана и таджикской фольклористики в целом. Также материалы исследования помогут с научной точки зрения изучению народных преданий разных регионов Таджикистана.

Результаты диссертационного исследования могут применяться в качестве научного источника для исследователей различных областей социологии, на примере философии, антропологии, этнологии и этнографии. Данная работа является полезным для составления учебных лекций по таджикскому фольклору и составления учебных методических пособий для преподавателей и студентов учебных заведений.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности. Диссертация разработана в соответствии с тематикой исследования по специальности 10.01.09 – Фольклористики и 10.01.00 – Литературоведение.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследовании. Для сбора материалов, с целью анализа и исследования темы, автор непосредственно принимал участие в полевых работах, в результате чего было записано множество текстов преданий из разных районов Горного Бадахшана. Основная часть данного фольклорного материала использовались в качестве исследования. Вопросы, касающиеся темы, в общих чертах отражаются в научных статьях.

Апробация результатов исследования. Научные результаты и аналитические суждения диссертации были представлены в виде научных докладов в республиканских и научно-практических конференциях «Навруз воспеватель внутреннего мира человечества» (г. Хорог, 18.03.2022), «Элементы национального самосознания в творчестве Рудаки» (г. Хорог, 21.09.2022), «Навруз – связующий прошлого с настоящим» (г. Хорог, 20.03.2024).

Диссертация обсуждалась и представлена к защите на широком собрании отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова Национальной академии наук Таджикистана (протокол № 4 от 4.09.2024).

Публикация научных работ по теме диссертации. Общий вывод диссертационного исследования опубликовано в 1 брошюре, 1 сборнике, 19 научных статьях, 5 из которых опубликованы в рецензируемых научных журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объём диссертации составляет 165 страниц.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** диссертации указываются актуальность темы, степень изучения, связь исследования с программами или научными темами, цель и задачи исследования, объект и предмет исследования, теоретические и методологические основы, научная новизна, вопросы, выносимые на защиту, теоретическая и практическая значимость, степень достоверности результатов, соответствие диссертации паспорту научной специальности, личный вклад соискателя ученой степени в исследование, апробация и внедрение результатов, публикация по теме, структура и объём диссертации.

Первая глава диссертации «**Предание как фольклорный жанр и его различие от других жанров народной прозы**» состоит из трёх разделов.

В первом разделе первой главы диссертации «**Жанровая особенность предания**» в целом речь идёт о термине предания. Известно, что уровень изучения и анализа вопросов устного народного творчества постепенно приобретает развитие, и все более ясно делаются выводы. Тем не менее, часть из исследуемых задач и проблем в таджикской фольклористике на сегодня не только требуют разборчивого и определенного анализа, но многие вопросы относительно этого духовного и культурного наследия народа до сих пор остаются на стороне. В особенности, как в фольклористике других стран, так и в таджикской фольклористике ещё четко и ясно не определены жанровые особенности отдельных видов фольклорных произведений, или же не выявлен точный научный термин. Причина тому, по-видимому, кроется в их сходстве по структуре, форме и содержанию. Трудность точной классификации и разъяснения жанровой особенности некоторых из видов фольклорных произведений заключается в том, что они образовывались на фоне взаимности, комбинировались, претерпевали структурной трансформации в зависимости от взглядов людей на жизненные события. Такое культурное событие и породило тот факт, что в обычных и толковых словарях взаимно комментируются и объясняются слова миф, легенда, предание, повествование и другие жанры устной

прозы. Например, авторы «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» (Словарь терминов литературоведения) значение *ривоят* (предание) интерпретируется следующим образом: «В фольклористике история, которая рассказывается людьми о некоторых личностях, событиях и определенных местностях, называется *ривоятом*. Эти рассказы, иногда, имея сказочный характер и далеки от реальности, по большей части, имеют большое значение для понятия воображения народа по отношению к историческим личностям и реальным событиям»¹. В «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (Словарь таджикского языка) слово «ривоят» толкуется так: «передавать рассказ или информацию от кого-либо; **достон** (история), **қисса** (легенда), **нақл** (рассказ)»².

Очевидно, что за исключением толкования слова «ривоят» со стороны авторов «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ», авторы и составители обоих словарей в интерпретации данного жанра взяли во внимание их первоначальное одинаковое возникновение и их смешанные элементы и сущность. Причина этому стала низкая уровень и недостаточность внимательной изученности отдельных жанров фольклора, особенно, произведений устной или народной прозы. Объяснение значения *ривоята* из данного словаря взяли по той причине, что хотя оно дается не в полном виде, то во второй части даются более отчетливые комментарии о его содержательной особенности.

Даже сегодня фольклористы используют и употребляют термин *нақл* (рассказ) и *ривоят* (предание) вместе, заменяя одно другим. Впервые в таджикской фольклористике на этот счет, выразил свое мнение Х. Рахматов. Он подчеркивает, что в преданиях раскрывается воображение людей о молебнах или святых местах, древних исторических памятниках, известных исторических личностях, видных деятелях и правителях государства, выдающихся ученых и литераторах, богатырях и т. п. Поэтому, в речи народа иногда вместо *преданий* употребляется *рассказ*, а иногда оба слова используются для выражения одного и той же мысли³.

Позже фольклорист Д. Обидов относительно *нақл* издал отдельную статью, где приводит свои доводы: «Одной из особенностей народного повествования является то, что основа его сюжета состоит из реальных житейских событий. В повествовании нет места для преувеличенности и вымышленным историям не постижимым уму человека. Образы и предметы изображаются в повествовании конкретно и реально». Вместе с этим Д. Обидов также отметил: «Жанровая специфика рассказа очень близка к преданиям... Иногда и рассказ и предание используются для выражения одной цели указывают на темы, которые имеют и реальную основу, и отображают представления древних людей о природных объектах и неестественных явлениях»⁴.

Д. Обидов также напечатал своеобразную статью о предании, где относит его к числу «устного народного творчества», «в основе которого лежит вымышленные образы и представления». Также, «в преданиях речь идет о прошедших,

¹ Ходизода Р., Шукуров М., Абдучабборов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Р. Ходизода, М. Шукуров, Т. Абдучабборов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 188с.

² Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. II / Тартибдихандагон: Т. Н. Зехнӣ, В. А. Капранов, И. А. Ализода ва диг. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 950 с.

³ Рахматов Х. Нақлу ривоятҳо [Матн] / Х. Рахматов // Дастурамал оид ба чамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ. – Сталинобод, 1960. – 158 с.

⁴ Обидов Д. Нақл [Матн] / Д. Обидов // Энциклопедияи Советии тоҷик. Ҷ. 5. – Душанбе, 1984. – 640 с.

сегодняшних и будущих событиях». Он разделил предания на шесть групп по содержанию и темы: топонимические предания – о создании городов, имен местности, рек, озёр, родников; религиозные предания – о появлении мазара, грот, пророков, див, пери и нечисти; исторические и героические предания – о видных исторических личностях и о мифических героях; социально-вымышленные предания о «золотом веке»; предание о животных, птицах и рептилиях; космогонические предания – о сотворении земли, неба и звёзд¹.

В последующие годы Равшан Рахмони последовательно сделал усилие по определению более точного научного термина некоторых видов народной прозы, или принадлежащих устному художественному творчеству. Подтверждение тому является его книга «Сказка и другие жанры устной прозы». Автор с намерением взялся за решение этой темы, что «так как фольклористика еще является молодым для персоязычного народа, поэтому с точки зрения теории некоторые аспекты остаются неизученными и еще неопределенны жанровые разграничения².

Равшан Рахмони согласно личному опыту и наблюдениям полученных в результате долгих лет сбора и записи, изучение художественного наследия устной прозы и их публикации, также подробно выразил свое мнение относительно особенности разграничения жанров фольклорной прозы опираясь на источники и научную литературу. В большинстве случаев результаты ученого полученных личными аргументами и мыслями, должны быть приняты во внимание специалистов.

Очевидно, что ставить границу между рассказом и преданием как отдельные жанры фольклора является трудной задачей, каждый из них имеет типичную жанровую особенность. Если эти особенности на основе достоверных материалов подвергнуть серьезному изучению и разбору, то можно выявить для них точный термин.

Конечно, получить и предоставить научному кругу более подходящий научный термин по различным жанрам фольклора удастся только тогда, если из разных районов и областей, где проживают таджики или персоязычное население станут доступными разные формы выражения и фраз этого термина. Для решения этого вопроса помогут также правильные и точные мнения фольклористов.

Второй раздел первой главы называется «Отличие предания от других жанров устной прозы». Здесь приводятся соображения на основе примечания и мнения литературоведов и фольклористов, которые дают объяснения названиям жанров устной прозы. Прежде всего предания различаются от других видов устной прозы тем, что в них имеет место народная этимология. Причины появления различных природных явлений и названия местностей объясняются со стороны людей в зависимости от их знания и умения. Также, предание таджикского народа имеет свободную форму, не имеет стабильного и определенного начала и конца, которые свойственны сказкам. В преданиях по отношению к другим историческим произведениям таджикской устной прозы, дающие информацию о далеком прошлом, сказитель никогда не выступает в качестве свидетеля или участника какого-либо события или происшествия.

¹ Обидов Д. Ривоят [Матн] / Д. Обидов // Энциклопедияи Советии тоҷик. Ҷ. 6. – Душанбе, 1986. – 640 с.

² Рахмонӣ, Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шиғоҳӣ [Матн] / Р. Рахмонӣ. – Душанбе, 1999. – 104 с.

Народные предания по своей структуре комбинированы. Попытка доказать и регулярно классифицировать предания не всегда удается. Некоторые исследователи разделили предания на две группы: исторические предания и топонимические предания. К первой группе относятся предания, которые дают сведения о событиях и исторических личностях, события, связанные с данными лицами, а также о людях, которые непосредственно участвовали в этих событиях или по каким-то причинам имеют отношение к этой исторической дате. Ко второй группе относятся предания, которые рассказывают о появлении и заселении определённой местности и происхождении названия этой местности, а также о местах, имеющих отношения с важными событиями. Топонимические предания считаются одним из наиболее распространенных и древних видов жанра народной прозы. Они в основном рассказывают о географических объектах (места, реки, озёра и т.д.) и о населённых местностях. Основная особенность топонимических преданий таджикского народа состоит в том, что они интерпретируют названий или появления географического объекта, или населённой территории. В таких видах предания иногда отражаются события и отдельные исторические личности, что еще раз доказывает об историчности этого вида жанра. До сих пор среди горцев Бадахшана бытуют предания о заселении края и о происхождении названий местности.

Третий раздел главы именуется «Структура и тематика жанра преданий». В этом разделе речь идет о строении, содержании и темы преданий.

Предание как особый жанр устного творчества, имея типичную особенность по своей структуре и строению, способ и стиль выражения, содержание элементов художественных изображений, нуждается во всестороннем изучении и исследования. Предания различны по своей форме, способ выражения, стиль и искусство изображения. Это зависит от самих сказителей, от их возраста, образование, деятельности и таланта. Если в некоторых преданиях подробно приводятся факты и данные, то другие коротко, в сокращенном виде описывают событие.

Ясно, что установка жанровой особенности фольклорных произведений зависит от определения их способа и стиль выражения, формы и структуры и других особенностей. Жанр предание также является не исключением. Если в некоторых преданиях присутствуют сказочные элементы, то другие имеют повествовательный характер. Иногда в преданиях в целом имеет место как реалистические рассказы, так и вымышленные и преувеличенные воображения сказителей. В данном случае предание находится между сказками и историческими рассказами, что затрудняет определение жанровой особенности предания.

В некоторых преданиях для изложения событий и описания героев используется популярные эпизоды сказок, что не позволяет ставит черту между этими жанрами. Это определение относится к тем преданиям, где изображаемые события и отдельные личности приобретают чудодейственный характер и описывается человеческая сила против неестественных существ. В результате такого явления некоторые предания приобретают сказочный характер.

Повторение фраз и выражений или полные предложения являются типичной структурой для нарративов устного творчества, и они также используются во время рассказа предания, схожие по содержанию и теме. Из текстов предания видно, что

такому состоянию также содействуют описываемые события и объекты, и приводит к единому представлению и убеждению к этим объектам. В преданиях, как и в других художественных произведениях для подтверждения и усиления своих мыслей свойственны употребление образцов поэзии как четверостишия или двустишия, пословицы и поговорки и мудрые народные фразы. Большинство народных преданий имеют содержание свойственные только им, кратко изображают те или иные неповторимые и эмоциональные житейские события, привлекательным образом изображают разные отношения людей к окружающей среде и к природным объектам и явлениям.

Предание относится к тем видам произведений народной прозы, которые с небольшим размером изложения, содержат глубокий смысл, а иногда показывают сразу несколько исторических событий.

Предания подобно другим жанрам народной прозы разные по тематике. В них скрыты различные аспекты жизненного быта человека и отчётливо изображается их отношение и представление к окружающей среде, объектам и к реальным и неправдоподобным событиям. Каждое предание, какую бы тему не затрагивало, он имеет воспитательный характер и основной смысл заключается в совершении добрых деяний по отношению к другим.

В преданиях входящих в группу рассказывающих о природных объектах и событиях, разные стороны отношения между людьми, главный смысл которых состоит из наставления, иметь такие человеческие качества как поддержка нуждающихся, не быть высокомерным имея богатство и состояние и. т.д. Особенно, предания, которые рассказывают о природных катаклизмах или об исторических личностях и событиях, осуждают угнетение, жестокость, роскошь, высокомерие и несправедливость некоторых людей, и напротив одобряют заботу и милосердие к немощным и нуждавшимся людям.

В диссертации все вопросы, касающиеся структуры и тематики предания таджикского народа подверглись тщательному анализу с помощью примеров.

Вторая глава посвящена «**Обзору преданий народа Бадахшана**». Состоит из четырех разделов. Первый раздел называется «**Исследование преданий о природных объектах и явлениях**». Предания горцев Бадахшана по содержанию очень близки с преданиями других регионов Таджикистана, а также с преданиями народов соседних государств, жители которых с давних времен имели социальные и культурные связи с народом этого края.

Люди связывали свою долговечность и устойчивости жизни с разными объектами и явлениями природы. Один из таких крепких убеждений и веры, который до сих пор имеет место в духовной жизни горцев, является почитание по отношению к родникам и горным ручьям. Значение воды с разными выражениями и синонимами приобрело художественный образ в устном творчестве, особенно, в народной лирике, и наравне со своей чистотой, прозрачностью и красотой употребляется в смысле источника жизни. На этот счет бытует ряд преданий, которые жители высокогорья до сих пор рассказывают друг другу.

Так как большая часть земельных участков Горного Бадахшана и других регионов Центральной Азии, пригодные для выращивания садов и разных культур, находятся высоко над уровнем моря и имеют сухой климат. Они больше всего

нуждаются в дожде, горных ручьях и родниках. Такая нужда и породила множество преданий о появлении отдельных родников. Часть из них усиливают смысловые значения и важности обычаев и обрядов, связанные с природными объектами и явлениями, и тем самым, отображая древнее представление людей, показывают познание природных явлений со стороны людей на разной стадии развития общественного сознания. Поэтому среди жителей Горного Бадахшана распространились предания, где рассказываются о родниках. Появление некоторых из них приписывают Худжаи Хизру, Хазрати Али, Шахнасиру Хусраву, Шорахматулло Вали, Шобурхониддину, или вообще, святым, или старикам.

Второй раздел второй главы диссертации включает «**Исследование преданий о можжевельнике (*арча*) и платане (*чинор*)**». Так как человечество является неразрывной частью природы и его быт тесно связано с ее объектами и событиями, то оно на протяжении всей истории своего существования искало разные способы сохранения многих видов природных объектов, особенно тех, что на вид имеют необычную форму или чудодейственные свойства. Одним из таких средств является сочинение о них исторических преданий и их связывание с историческими или мифическими личностями.

Ещё до распространения ислама бытовали сильное верование и поклонение растениям и деревьям в духовной жизни жителей Горного Бадахшана, которые как и многие другие народы безмерно почитают и уважают деревья, особенно можжевельника и платана и считают их одним из священных объектов природы.

Платан (*чинар*) имеет распростёртые и тенистые ветви. Находится под его ветвями считается благоприятным местом. Вообще чинар в Горном Бадахшане очень редкий вид дерева. Те *чинары*, которые сегодня растут в некоторых местах Бадахшана, очень старые даже старожилы не помнят их появления. Люди говорят, что чинар, как и другие бесплодные деревья, на подобие ивы, можжевельника и тополя, не является особенностью Горного Бадахшана, его принесли из других краев. В Рушанском районе в местечке Лангар растут два огромных *чинара* рядом друг с другом. Оба чинара имеют одинаковый размер. Странно то, что подобно им больше нигде не наблюдается на территории Горного Бадахшана. Согласно преданиям, они будто бы срослись из посоха Насира Хусрава и Шотолиба Сармаста, когда они путешествовали по Бадахшану. Под этими *чинарами* находится усыпальница Шотолиба Сармаста. Она долгие годы служит как место для паломничества людей. Подобно этому в селе Поршинев Шугнанского района возле родника «Шоносир» возвышается большой ствол многолетнего *чинара*. Про него также аналогично с вышеупомянутым содержанием распространено предание среди населения.

Другое дерево, которое люди почитают, является можжевельник - *арча*. В прежние времена считалось большим грехом срубить *арчу*. По словам старожилы с теми, кто срубал *арчу* с целью убрать святые места, случались несчастья. Рядом с такими святыми местами росли старые *арчи* или *чинары*, и никто не знает их историю, даже старики не помнят их появления. По-видимому, такие свойства и признаки деревьев стали поводом, для того чтобы усилилось влияние и величие этих святых мест среди людей. Из содержания таких видов предания, во-первых, если ярко выражается единое мнение и представление разных сказителей по поводу того,

что эти места имеют душевно-исцеляющие свойства, то во-вторых, в некоторых из них, различным образом, выражается почитание к некоторым природным объектам, на примере *арчи* и *чинары*. Каждый из этих природных объектов отражает символ в представлении людей, которые сохранились в народных художественных наследиях. Именно имение особого природного свойства какой-то предмет или явление становится причиной становление их метафоры. *Арча* сам по себе считается святым деревом и если с одной стороны символизирует молодость и долговечность жизни человека, то с другой стороны, тень большой арчи являясь прохладным и приятным местом для отдыха и времяпровождение, в представлении людей символизирует устойчивую и благополучную жизнь. Именно с такими символическими свойствами и признаками эти деревья в народных преданиях связаны с именами известных личностей.

Третий раздел второй главы работы называется «Исследование преданий об озёрах Бадахшана». Люди в основном причину природных катаклизмов, которые причиняют ущерб и даже уничтожают процветающие сёла и деревень, видят в жестокости и чрезмерном бесчинстве правителей, хитрых и корыстных людей, которые имея роскошь и богатство относятся высокомерно и безразлично по отношению к другим. Такой смысл можно отчетливо видеть в преданиях, которые рассказывают о появлении озёр Сарез, Дурум, Ёрх и Шева. Согласно представлениям людей каждое неблагоприятное событие или бедствие, которые претерпевает человек, прежде всего сильно зависят от совершенных поступков самих людей. Если бы они предвидели событие и покаялись в своих совершенных деяниях, то они смогли бы посредством пожертвования и благотворительности предотвратить эти катастрофы. Такой смысл содержит большинство преданий, которые повествуют о появлениях озер в результате разрушительной природной стихии. Во всех четырех вариантах преданиях, рассказывающих об озёрах Сарез, Шева, Ёрх и Дурум упоминается старик или странник, старуха, и такие атрибуты как петух, сито, ткацкий станок, которых имела при себе старуха.

Естественно, в таких преданиях скрывается переносный смысл и значение. Они выражают веру и убеждения людей относительно причины происхождения подобных событий в природе и в обществе, а также наставляют людей на добрые поступки, каждый человек не должен гордиться своим богатством, так как оно не вечно по сравнению с разумом и душой. Или если нуждающийся будет обижен и оскорблен со стороны богатого, то в итоге его богатству приходит конец.

Четвертый раздел главы посвящается «Исследование преданий о камнях». Камень как один из объектов природы также имеет немаловажное значение в жизни горцев. О нем с ранних времен в устном и письменном виде дошли до нас множество преданий. В Горном Бадахшане бытуют предания, которые дают сведения о наскальных рисунках и следах, об окаменевших людей или животных, которые сегодня превратились в святые места.

Почитание камня со стороны жителей горного региона, подобно почитание родной земли, уходит своими корнями в глубокое прошлое. В древности люди во время заселения какой-то местности, прежде чем совершать традиционные обряды, выбирали подходящее место, где находился какой-то объект для поклонения. Именно такие предметы как дерево, родник или камень, которые своим внешним

видом на первый взгляд казались неестественными или удивительными, стали объектом культа и со временем на их основе создавались предания.

Наверняка почитание камня в условиях горного региона имело и другие факторы. Наблюдение и анализ подобных преданий наводит на мысль, что одним из основных факторов их появления является вынужденный уход людей из равнины на горные места в разные времена (начиная с давних времен). Камни и скалы служили им как временное убежище и приют.

Из содержания некоторых преданий видно, что для святыни были выбраны те камни, которые человеческому взгляду казались необычными или же имели необычную форму. Этим камням и скалам, которые изображают следы от ладони человека, копыто лошади или со своим внешним видом похожи на змею, дракона или других существ, сегодня они связаны с именами известных личностей. Они относятся к тем временам, когда люди уделяя им особое внимание, становились объектом поклонения. Идейное содержание некоторых из этих преданий отражали различные представления людей о явлениях природы и общества. Согласно представлениям людей, некоторые из животных превратились в камни из-за неповиновения и враждебности к своим хозяевам и следы от них остались во многих местах до сегодняшнего дня. На этот счет среди населения Горного Бадахшана существуют тексты предания о «Верблюжьем камне» и «Камне дракона». Предания о камнях не только имеют информативные особенности, они с разных сторон также выражают некоторые особенности традиционных обрядов и обычаев горцев, которые по некоторым особенностям очень похожи с обрядами других народов.

Те предания, которые рассказывают о природных объектах, на подобие родников, деревьев и камней, тесно связаны с обрядами и обычаями жителей горного региона и отражают миропонимание людей.

Третья глава работы: «Отражение исторических событий в народных преданиях Бадахшана». Первый раздел анализирует вопросы «Основа преданий – реалия». В этой главе даётся сведения об историчности преданий и использования предания со стороны историков и исследователей, как исторический источник. Предания отчасти являются важными и достоверными источниками в установлении многих особенностей истории, социальной и духовной жизни, мышления и мировоззрения, веры, намерения и интереса, цель и желания, и другие проблемы касающиеся воображения людей.

По сути предания основаны на действительность. Само это значение и подтверждает его историчности. В летописях и в устном творчестве предание иногда используют в качестве надежного исторического источника. Историки в большинстве случаев ссылаются на сведения из преданий, как достоверные факты.

Большое количество преданий, распространённых среди жителей регионов Горного Бадахшана, имеют историческую особенность. В них напрямую отображаются событие и происшествие, исторические факты и данные и совершенно, очевиден их исторические аспекты. Из содержания некоторых преданий выясняется, что дальние и даже трудно переходимые районы Памира не были в стороне от набегов неприятелей, монгольского ига и правления китайской империи. В начале этой работы было отмечено, что в давние времена территория Шугнана, находящаяся на истоке Аму, была во владения китайских ханов. От той

поры остались отдельные следы. Некоторые сведения, которые использовали в своих трудах такие историки как Курбанмухаммадзаде и Мухаббатшазаде, Саиджалала Бадахши, Саид Хайдарша Муборакшазаде и другие о прошлой истории народа Бадахшана, состоят из преданий и рассказов людей.

В предании рассказывающие о памирских ханах, можно получить сведения о династии местных правителей, способах их правления, правления афганцев и мангитов в Бадахшане и о социально-политическом состоянии этой территории во второй половине XIX в. и начало десятилетия XX в. Поскольку этот текст имеет повествовательный характер, не все данные и факты, упоминавшиеся здесь, являются подлинными событиями истории. Такие предполагаемые даты и противоречивые сведения зависят от знания и личного отношения каждого сказителя к описываемому событию. Он убеждает слушателя, что такие события действительно происходили. Именно такие аспекты предания и выявляют его особенности. Тем не менее основная часть событий, отражающая в преданиях, не является беспочвенным. Они имеют реальную основу. Из содержания таких видов преданий, информирующие о правлении местных правителей, можно прийти к выводу, что их старание и рвение ради удержания власти происходят не по здравому смыслу и умному рассуждению, а путём обмана и хитрости убирают с пути не только своих противников и конкурентов, но даже своих отцов и братьев. Также из их содержания видно, что народ в результате бесчинства местных и иноземных правителей, часто, чтобы освободиться от порабощения и улучшить свою жизнь, выражали своё недовольство стихийными восстаниями.

Устный способ распространения и пересказ преданий из поколения в поколение, свободная форма предания постепенно удаляется от времени, когда событие и личности имели в них место. В результате смешения с другими жанрами народной прозы, становятся причиной искажения исторических сведений, и все больше появляются в текстах вымышленные воображения, что иногда придаёт текстам фантастический характер. Несмотря на это, историческая основа преданий в какой-то мере сохраняется. Также, можно согласиться с тем, что предания как правдивый рассказ, в большинстве случаев принимаются во внимание со стороны исследователей. Развитие преданий на протяжении истории говорит об их важном историческом значении. Большинство зарубежных фольклористов, которые проявили интерес к изучению предания, выразили мнение, что начальный этап формирования преданий как самостоятельный жанр является трансформации мемуаров в предания.

Во втором разделе третьей главы анализировался «Предания о личности Шаха Бурхана Вали». Личность Шаха Бурхана Вали является очень святым в представлении жителей Горного Бадахшана. Согласно народным преданиям он своими чудесными деяниями, знанием и мудростью, какие бы горные местности ни посещал, помогал людям и процветал эти места. Особенно, во многих местах на опасных скалистых хребтах своим благородством построил ирригационные каналы. Например, когда пришёл в село Тусян, здесь кроме густой заросли и диких зверей ничего не существовало. Шах Бурхан, чтобы улучшить эту землю, поджог труднопроходимую заросль, подчинил себе дракона, выгнал его из этой территории и чудесным образом построил ирригационный канал Тусяна, который до сих пор

орошает здешнюю землю. После этого, постепенно, из других кишлаков переселились туда люди, чтобы построить себе жилище и культивировать земли этой местности. Шах Бурхана Вали назвал это место Тусян. Причина такого названия будто происходит от названия тенистого дерева «тус», который образовал на этом месте густой лес.

Из преданий и рассказов выясняется, что жители Бадахшана, являясь одним из древних народов со многими особенностями культурной и духовной жизни, тесно связаны с народами соседних и дальних стран. Такое явление отчётливо видно из бесчисленных преданий и мифов, которые в изучении истории Бадахшана имеют немалое значение. Но также нужно отметить, что выявление принадлежности того или иного предания к другим народам, требует отдельного научного исследования. В диссертации по мере возможности сделана попытка выявить историческую личность Шах Бурхана Вали на основе разбора и анализа некоторых преданий, которые по своим оттенкам значения схожи с преданиями жителей других регионов.

Также из содержания части преданий видно, что одним из чудотворств Шах Бурхана Вали являлось то, что он имел посох и лопату, с помощью которых чудесным образом сотворял родники и ручьи. Если подобные предания сравнивать с преданиями жителей разных регионов Бадахшана и других народов, то во многих преданиях изображается образ «чудесного посоха». Например, в преданиях о появлении родника Носира в селе Поршинева Шугнанского района, появление чинары Шаталиба и Шах Насира в Вамаре Рушанского района, появление 3 арчи в кишлаке Бардары и история появления «мазар-ивы» в кишлаке Аджирх долины Бартанга и другие связаны с вытыканием «чудесного посоха» в землю, в результате чего появлялись родниковые воды, или ручьи и таким образом села стали процветать. Или же воткнутый в землю посох расцветал в огромное дерево и как священное дерево, стало местом паломничества. Если посмотреть на предания и мифов других народов мира, в них тоже изображается «чудесный посох».

К сожалению, до сих пор полностью не выяснен историческая личность Шах Бурхана. Так как Шах Бурхана Вали укрепился в сознании людей как легендарная личность, чудотворец и благодетель, жители некоторых регионов Горного Бадахшана его почитают наравне с другими святыми. Люди настолько сильно верят в его личность и мазар, что совершают разные обряды, связанные с его именем.

Третий раздел третьей главы называется «О личности Насира Хусрава в народных преданиях». В нём даётся сведения о выдающемся мыслителе XI века Насире Хусраве Кубадияни (1004-1088), о личности которого в письменном виде, а также и в устной форме распространено огромное количество текстов преданий среди жителей Горного Бадахшана.

Народ Горного Бадахшана, как и большинство исповедующих Ислам исмаилитского толка Средней Азии, очень сильно почитают и верят в Насира Хусрава Кубадияни. О его личности настолько выдумывали и рассказывали исторические предания и повествования, что преобладают по количеству преданий о других исторических личностях. Всё это, с одной стороны является большим почитанием великого мыслителя и философа, с другой стороны, происхождение многих обрядов и обычаев, и элементов материальной и духовной жизни связывают с его именем. Согласно содержаниям некоторых преданий, Насир Хусрав

странствовал по всем деревням Бадахшана и исходя из географических особенностей, характеру и поведению жителей, высказывал что-нибудь про них или давал название этим местам. Содержание упомянутых преданий заставляет исследователей задуматься, действительно ли Насир Хусрав побывал во всех упомянутых в преданиях местах, давая название жителям этих мест. Вопрос, этот, конечно дискуссионный, но своё уважение и доверие к этому человеку люди выражали через приписываемые ему предания, и каждый хотел показать, что этот великий человек побывал в его родном месте. Некоторые из преданий содержат оскорбительное и клеветническое содержание, и очевидно, что они совершенно далеки от реальной действительности. В них выражено предвзятое отношение одних людей к жителям других деревень. Таким образом, эти предания выдумали и распространили используя известность Насира Хусрава. Некоторые предания, приписывающие ему, приобрели характер волшебной сказки. Хотя такие предания имеют черты волшебных сказок или мифов, они показывают, что имеют реальную основу с точки зрения их содержания. Потому что они в целом считаются не только образом этого великого мыслителя и отношения разных социальных слоёв людей к нему, как к важному и достоверному источнику, но они также и являются реальным выражением мнения и мировоззрения, понимания и знания, различные отношения людей к предметам и событиям природы и общества в разные периоды истории человечества.

Анализ преданий горцев Бадахшана показал, что они являются ценным материалом в определении многих исторических событий и различных мнений, и представлений людей о видимых и невидимых природных объектах, и событиях общества, а также отражают различные стороны материальной и повседневной жизни людей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Сбор образцов народной прозы Горного Бадахшана и анализ их основных сторон показывают, что фольклор является одной из важнейших областей духовной культуры таджикского народа. Народна проза с давних времен являлась неотъемлемой частью жителей этого отдаленного региона. Фольклор в разных исторических периодах и условиях и по сей день выражает надежду, желания и мечты, общественные и личные отношения жителей Бадахшана. Посредством этого богатого духовного наследия видны многие важные признаки условий и быта, идей, мировоззрения и прошлых обычаев народа.

Учитывая цель центральной задачи диссертации, состоящий из выявления жанровых особенностей преданий и его отличие от других жанров словесной прозы на основе преданий, бытующих среди народов Горного Бадахшана, сделаны следующие выводы:

1. Предание как прозаический жанр народного творчества имеет свои особенности, хотя иногда имеет сходство по содержанию с другими произведениями народной прозы, такими как повествование, легенда, рассказ, но совершенно отличается от них по своим жанровым характеристикам. Помимо прочего, а) предание содержит этимологию народа, т. е. значений названий мест и природных предметов и явлений толкуются и интерпретируются народом; б) отражение

исторических событий, хотя иногда в них видны вымыслы; в) известные исторические личности (поэты, религиозные деятели и правители), иногда мифические персонажи (Худжаи Хизр, Лукмани Хаким, Хотами Той, Ландахур) составляют основное содержание предания; г) почти отсутствуют художественные изображения, имеет чисто информативный характер.

По сравнению с другими видами народных произведений, описывающие событие в общих чертах, предание носит сугубо местный характер. Он описывает события, характерные для определённой местности.

2. В ходе анализа темы возникли некоторые вопросы, которые требуют изучения и исследования. В частности, о значении мифа в понимании и представлении людей в современном мире. Следует провести отдельный анализ о том, можно ли его рассматривать как отдельный вид устного творчества или же он выполняет сегодня иную функцию. Анализируя контекст данного вопроса, можно более точно прояснить положение предания как отдельного жанра и определить роль мифа в возникновении этого жанра. В настоящее время анализ привёл нас к выводу, что, хотя мифы причастны к возникновению жанра предания, они отличаются друг от друга отражением событий, по содержанию, тематике и персонажем.

Другой вопрос связан литературными терминами «тематика», «содержание» и «оглавление», которые являются важными средствами классификации и группировки жанров устной прозы, определения жанровых особенностей каждого из этих видов устного произведения и их различие. Однако некоторые исследователи объясняют и интерпретируют жанровые особенности устной прозы иногда с точки зрения темы, а иногда и с точки зрения содержания, что приводит к различным мнениям по этим вопросам. В диссертации миф, предание, повествование, легенда, мифические рассказы с точки зрения отражения событий, темы, содержания и персонажей анализируются и сопоставляются посредством отдельной таблицы и приведены характеристики каждого из них в этом направлении.

3. Предание относится к тем видам произведения устной прозы, которое несмотря на краткость изложения, имеет глубокий смысл и иногда показывает события и исторические факты, связанные между собой.

4. Из сведений и заметки исследуемой темы становится ясным, что основные обряды и обычаи, проводимые в Горном Бадахшане, связаны с народными преданиями о природных объектах и исторических личностях. Одни как устное творчество, другие как исполнительный фольклор находятся в тесной взаимосвязи, и в целом они отражают социально-культурную жизнь и духовно-философское мышление народа.

5. Из анализа, касающиеся степени изученности преданий, видно что некоторые этнографы и этнологи ещё с первых десятилетий прошлого столетия высказали в общих чертах свои мысли и мнения относительно вопросов, связанные с обрядами, обычаями и религией народа. Однако обширный сбор и публикации устных материалов и сведений, а также изучение и исследование преданий, в которых отражаются эти вопросы, фактически начались в конце 60-х годов прошлого века.

6. Какую бы тему или вопрос ни освещало каждое предание или легенда, они имеют поучительный характер. В каждом предании и легенде все равно описывается какие-либо добрые качества человеческого поведения и определяет статус и положения обычного человека среди общества. Большая часть преданий, рассказывающие о святых местах, не только отражает религиозные взгляды народа, но и затрагивает многие стороны жизни. В одних из них если осуждается нежелательное поведение людей, то в других учат добрым человеческим качествам. Человек, который приносил пользу нуждающимся, был достоин их уважения. Таков вывод содержания большинства преданий.

7. Топонимы и гидронимы в народных преданиях имеют смысловую нагрузку, связанные с различными событиями, произошедшими в жизни людей. В разных регионах бытовали предания, в которых происхождения или причина появления названий мест, гор, родников и озер объяснялись жителями этих мест по-разному. В Бадахшане наблюдаются множество преданий, которые сформировались по содержанию и форме в одной отдельной местности, также имеют несколько вариантов в других регионах области.

8. Крепкая вера и убеждения в выдающихся представителях религии и других личностях выражаются различными способами – появлением чистых родников, которые орошают землю и имеют целебные свойства, загадочными появлениями природных объектов. Те места, которые приносили пользу и давали средства к существованию или каким-то образом влияли на жизнь людей, были связаны с именами мифических персонажей или великих исторических личностей. Возможно, вначале эта атрибуция носила относительно обычный характер, но со временем она отделилась от реальных событий и приобрела необычный характер. Об этом свидетельствует как по склону горы провели ирригационный канал, история которого неизвестна, или чудесным образом появления родника и т. п. Также, об этом свидетельствует приобретение исторических персонажей мифического или неестественного характера.

9. В основном тема преданий посвящена природным объектам. Появление этого объекта, или события, происходящие в природе, связываются с историческим или мифическим персонажем. В каждом предании, рассказывающие о природных объектах, скрываются наставления. Из некоторых преданий и легенд, рассказывающие о природных объектах, исходит смысл того, что человек не должен быть равнодушен к природе и окружающей среде, особенно к ее предметам и животным, независимо от их величины, и должен проявлять особую заботу о них, поскольку они, с одной стороны, являются важной частью природы, с другой стороны, в жизненном процессе людей каждый из них имеет свой особый статус. Те горные потоки и прозрачные родники, которые истекают из вершины горы, являясь источником жизни, должны сохранять свою чистоту. В образе старых деревьев можжевельника и платана, люди не должны проявить неуважение к любой форме растительности. Причиной многих природных бедствий, в результате которых на место цветущих деревень в Бадахшане образовались озёра, по мнению людей является враждебное отношение и высокомерие населения разрушившихся мест. С давних времён для беженцев и странников, прибывшие в горные места, скалы и

гроты служили временным пристанищем. Поэтому горцы имеют особое отношение к камням, имеющие необычную форму.

10. Люди в разные эпохи, в зависимости от материальных условий и жизни, основанные на своих верованиях, создавали всевозможные обычаи и обряды по отношению к природным объектам и святым местам, которые таким образом заставляли объединиться. Содержание преданий, тесно связанных с народными обрядами уходит своими корнями в очень древние времена, когда люди были полностью подвластны предметам и явлениям природы, а важное место в их мышлении занимали анимистические и тотемистические взгляды. О таких преданиях, часть из которых уже давно забыта, наряду с имеющимися материалами необходимо собирать все более новые устные сведения. Потому что с помощью таких материалов можно найти более полную информацию не только о древних представлениях одного народа, но и о нескольких народностей. Подобные представления людей возникли и сформировались когда-то на основе мифов и легенд. Поэтому устные сведения преданий являются важными источниками в интерпретации и объяснении единства древних представлений и мышлений разных народов о предметах и событиях, о природных и неестественных существах.

11. Доказано, что происхождение каждого предания имеет под собой реальную основу. Это указывает на их историчность. В летописях и устном творчестве предания иногда используются в качестве достоверного исторического факта. Историки во многих случаях ссылаются на источники преданий как на достоверные данные о прошлом края. Имея историческое значение, тексты преданий также состоят из фраз и выражений, свойственные мифам. Именно эти особенности определяют его жанровые характеристики. Посредством преданий и других устных источников можно получить сведения о первых поселениях людей в этой горной среде. Иногда данные этих преданий представляют собой реальный рассказ о миграции и бегства людей в разные исторические периоды из относительно широких долин в отдаленные и труднопроходимые горные районы. Корни миграции и бегства людей в отдаленные и труднодоступные места уходят в очень древние времена. Эта миграция осуществлялась как массовым, так и отдельным путем. Однако из содержания ряд преданий, рассмотренных в основных разделах исследования, выясняется, что в некоторых из них отображающие события не имеют достоверности, хотя в прошлом, возможно они имели реальную основу. Для того, чтобы делать научные выводы на счет историчности событий в преданиях, нужно иметь несколько вариантов преданий.

12. В связи с историческими событиями политической и общественной жизни, переменами, происходящими в материальной и культурной жизни народа, развитием научного мышления народа и другими факторами статус и степень исторических и сакральных мест изменилась среди населения. Многие из них не только стали вне поле зрения народа, но и некоторые из них, которые до последних лет прошлого столетия были достойного внимания со стороны людей, сегодня они почти упали забвению.

13. Из содержания диссертационной работы видно, что некоторые вопросы, связанные с преданием ещё остаются нерешенными. Если некоторые из этих вопросов подверглись тщательному анализу, то другие исследовались в общих

чертах на основе доводов и высказываний некоторых исследователей. Тем не менее данная исследовательская работа дает возможность для дальнейшего обширного исследования темы. Для более полного исследования преданий необходимо не только дополнить имеющиеся материалы, но также является очень важным собрать больше устных материалов и сведения из других регионов и областей Таджикистана.

Решение этих вопросов облегчит задачу для дальнейшего изучения и исследования разных аспектов устного народного творчества, в особенности произведения народной прозы.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

1. В диссертационной работе глубоко исследуются народные предания и другие виды народной прозы на основе научных трудов и тезисов, а также личного наблюдения и анализа автора диссертации. В качестве исследования выбираются преимущественно предания о природных объектах – родники, деревья, скалы и камни, об исторических лицах и т. п., которые имеют научное значение не только для таджикского фольклора и литературоведения, но могут быть использованы для эстетического воспитания нового поколения и для обеспечения тесной взаимосвязи человека с природой. То есть, материал диссертации и ее научные выводы могут быть использованы также в педагогической деятельности.

2. Ключевые результаты исследования могут быть использованы при изучении общих вопросов фольклора Бадахшана и таджикского фольклора, а его материал способствует научному анализу народных преданий всех регионов Таджикистана.

3. В результате данного исследования было установлено, что изучение преданий наряду с его научно-историческим значением, будет иметь и практическое значение во многих отношениях. Некоторые природные объекты и исторические места должны не только охраняться как исторические памятники, но и охраняться обществом как достопримечательные места великих личностей.

4. Материал научной диссертации служит научным и популярным источником для исследователей различных областей социологии, в том числе философии, антропологии, этнологии, фольклора. Некоторые положения данного исследования применимы на уроках таджикского фольклора, при написании книг и методических пособий для преподавателей и студентов высших учебных заведений.

Список опубликованных работ по теме диссертации:

I. Брошюра и книги:

[1-М]. Шакармамадов, Н., Шакармамадов, О. Наврӯзи Бадахшон (расму оинҳо) [Матн] / Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов. – Хоруғ: Маърифат, 2003. – 46 с.

[2-М]. Курбонхонова, Н., Азорабекова Ш., Шакармамадов, О. Дирӯз ва имрӯзи Наврӯзи Бадахшон [Матн] / Н. Курбонхонова, Ш. Азорабекова, О. Шакармамадов. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2024. – 142 с.

II. Научные статьи автора в рецензируемых журналах, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Российской Федерации:

[3-М]. Шакармамадов, О. Топонимические мотивы предание бытующие на территории Горного Бадахшана [Текст] / О. Шакармамадов // Суханшиносӣ, 2020. – № 3. – С. 165-172.

[4-М]. Шакармамадов, О. Ривоятҳои мардуми Бадахшон дар бораи дарахтон (дар мислои дарахтони арчаву чанор) [Матн] / О. Шакармамадов // Паёмномаи фарҳанг, 2021. – № 4. – С. 40-47.

[5-М]. Қаландаров, Ҳ., Шакармамадов, О. Тобишҳои асотирӣ дар ривоятҳои мардумӣ [Матн] / Ҳ. Қаландаров, О. Шакармамадов // Ахбори АМИТ. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ, 2022. – № 2. – С. 187-190.

[6-М]. Шакармамадов, О. Ривоятҳо – этимологияи мардум [Матн] / О. Шакармамадов // Ахбори АМИТ. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ, 2022. – № 3. – С. 289-293.

[7-М]. Охониёзов, В., Шакармамадов, О. Баррасии ривоятҳои Бадахшон доир ба сангҳо [Матн] / В. Охониёзов, О. Шакармамадов // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. Баҳши 2, 2024. – № 3. – С. 98-106.

III. Публикации автора в других научных сборниках и изданиях:

[8-М]. Шакармамадов, Н., Шакармамадов, О. Мулоҳизаҳо перомуни ду ривояти мардумӣ [Матн] / Н. Шакармамадов, О. Шакармамадов // Паёми донишгоҳи Хоруғ. Баҳши, 2000. – № 2. – С. 49-57.

[9-М]. Шакармамадов, О. Назаре ба истилоҳоти илмии нақл ва ривоят [Матн] / О. Шакармамадов // Паёми донишгоҳи Хоруғ. Баҳши, 2001. – № 3 – С. 92-97.

[10-М]. Шакармамадов, О. Аз бобби оинҳо ва ривоёт вобаста ба об [Матн] / О. Шакармамадов // Паёми донишгоҳи Хоруғ. Баҳши 2, 2002. – № 4. – С. 68-74.

[11-М]. Шакармамадов, О. Ривоят ва афсонаҳо доир ба Носири Хусрав дар осори хатгӣ [Матн] / О. Шакармамадов // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз, фардо. – Хучанд: Ношир, 2005. – С. 599-602.

[12-М]. Шакармамадов, О. Чанд ривоёт роҷеъ ба фариштаҳои об [Матн] / О. Шакармамадов // Иқтисодиёт ва илми ВМКБ: дирӯз, имрӯз ва фардо. – Хоруғ, 2005. – С. 110-113.

[13-М]. Шакармамадов, О. Наврӯз – маросими кишоварзон [Матн] / О. Шакармамадов // Оинҳои наврӯзӣ дар Бадахшон. – Душанбе: Эр-граф, 2012. – С. 48-59.

[14-М]. Шакармамадов, О. Заминаи ривоят – воқеият [Матн] / О. Шакармамадов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, 2019. – № 1. – С.124-128.

[15-М]. Шакармамадов, О. Типологияи сужаҳо дар асарҳои насри халқӣ [Матн] / О. Шакармамадов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, 2021. – № 1. – С. 144-149.

[16-М]. Шакармамадов, О. Нишонаҳои парастии олами рустанӣ дар ривоятҳо [Матн] / О. Шакармамадов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, 2021. – № 2. – С. 124-130.

[17-М]. Шакармамадов, О. Хусусият ва таснифи жанрҳои насрии фолклори тоҷик [Матн] / О. Шакармамадов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, 2022. – № 3. – С. 77-87.

[18-М]. Шакармамадов, О. Размышление об одном народном предание [Текст] / О. Шакармамадов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, 2024. – № 1. – С. 98-105.

[19-М]. Шакармамадов, О. Инъикоси ҳодисаҳои таърихӣ дар ривоятҳои мардуми Кӯҳистони Бадахшон [Матн] / О. Шакармамадов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ, № 2. – Душанбе: Ирам, 2024. – № 2. – С. 138-145.

АННОТАТСИЯИ

кори диссертатсионии Шакармамадов Ориф Нисормамадович дар мавзуи «Вижагиҳои жанри ривоят ва тафовути он аз жанрҳои дигари насри шиғоӣ (дар асоси маводи ривоятҳои мардуми Бадахшон)» барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои филология аз рӯи ихтисоси 10.01.09 – Фолклоршиносӣ

Калидвожаҳо: ривоят, ривоятҳои топонимӣ, нақл, асотир, ҳикояи асотирӣ, қисса, жанр, вижагиҳои жанрӣ, фолклор, насри шиғоӣ, манотик, кӯҳистон, ёдгориҳои таърихӣ, парастииш, зиёратгоҳ, пажӯиш, мавод, мавзӯ, мундариҷа, сохтор, ашёҳои табиат, ҳодисаҳои табиат, воқеаҳои таърихӣ, шахсони таърихӣ, ҳодисаҳои воқеӣ, маросим, расму оин.

Дар фолклоршиносии муосири тоҷик бисёр масъалаҳо марбут ба ин мавзӯ то ҳанӯз ҳалли ҳудро наёфтаанд. Аз ин ҷиҳат дар автореферат ақида ва фикру мулоҳизаҳои муҳталифи фолклоршиносони варзидаи тоҷик, ки доир ба хусусият ва истилоҳи илмии жанри ривоят андешаи ҳудро баён намудаанд, баррасӣ гардидаанд. Дар асоси ин андешаҳои умум тафовути ривоят аз дигар намуди жанрҳои насри халқӣ нишон дода мешавад ва хусусияти жанри он муқаррар гардидааст. Барои ҳалли ин масъалаҳо дар рисола якҷанд намунаҳои матни ривоятҳо дарҷ шудаанд, ки аз ҷиҳати мазмун дар байни аҳолии Кӯҳистони Бадахшон интишори васеъ дошта, аз ҷанд нусхаҳо иборат мебошанд. Ба ин гурӯҳ ривоятҳо доир ба ашё ва ҳодисаҳои табиат, ривоятҳо доир ба ҳодисаҳо ва шахсони таърихӣ ва инчунин ривоятҳои топонимӣ дохил мегарданд. Дар асоси ҳамин матнҳо мазмуну мундариҷа ва сохтори ривоятҳо дар маҷмӯъ муайян гардида, хусусияти асосии жанри ривоят баррасӣ гардидаанд. Дар натиҷаи таҳқиқи ин мавзӯ маълум гардид, ки ривоят ҳамчун жанри мустақил баёнгари афкори маънавию фарҳангӣ ва фалсафаю таърихи халқ буда, расму оин ва урфу одати мардумро аз ҳар ҷиҳат бозтоб мекунад.

АННОТАЦИЯ

диссертационной работы Шакармамадова Орифа Нисормамадовича на тему «Жанровая специфика *ривоята* и его различие от других устных проз (на основе народных предания Бадахшана)» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.09 – Фольклористика

Ключевые слова: предание, топонимические предания, рассказ, миф, мифические рассказы, повествование, жанр, жанровая особенность, фольклор, устная проза, регион, горная местность, исторические памятники, поклонение, святчнн, исследование, источники, тема, содержание, структура, природные объекты, явления природы, исторические события, исторические личности, реальные события, обряд, обычай.

В современном таджикском фольклористике многие вопросы, касающиеся этой темы, до сих пор остаются нерешенными. С этой точки зрения в автореферате рассматриваются различные доводы и мнения известных таджикских фольклористов, выразивших свои взгляды относительно природы и научного термина жанра предания. На основе этих общих мнений показано отличие предания от других жанров народной прозы и установлены его жанровые характеристики. Для решения этих задач в данном труде включены несколько примеров текста преданий, которые широко распространены среди населения Горного Бадахшана и состоят из нескольких экземпляров. В эту группу входят предание о природных объектах и событиях, предание об исторических личностях и исторических событиях, а также топонимические предания. На основе этих текстов в общности были определены мотив, содержание и структура предания, а также выявлены их основные особенности. В результате исследования данной темы стало ясно, что предание как самостоятельный жанр выражая духовно-философские мысли и историю культуры народа, всесторонне отражает обычаи и традиции народа.

ANNOTATION

dissertation work of Shakarmamadov Orif Nisormamadovich on the topic “Genre specificity of *rivoyat* and its difference from other oral prose (based on folk legends of Badakhshan)” for the degree of the candidate of philological sciences in the specialty 10.01.09 - Folkloristic

Keywords: legend, toponimic narrative, tale, story, mythical stories, tale, narrative, genre, genre feature, folklore, oral prose, region, highlands, historical site, research, theme, content, structure, plot, natural objects, natural phenomena historical events, historical figures, real events, ritual, custom.

In modern Tajik folkloristic, many questions related to this topic remain unresolved. From this point of view, in the autoreferat observes various arguments and opinions of famous Tajik folklorists who have expressed their views regarding the nature and scientific term of the legend genre. Based on these general opinions, the difference between legend and other genres of folk prose is shown and its genre characteristics are established. To solve these problems, this work contains several examples of the text of legend, which are widespread among the population of Gorno-Badakhshan and consist of several copies. This group includes legend about natural objects and events, legends about historical figures and historical events, as well as legends about geographical locations. Based on these texts, the motive, content and structure of the legend were generally determined, and identified its main features. As a result of the study of this topic, it became clear that legend as an independent genre, expressing spiritual and philosophical thoughts and the history of culture of the people, widely reflects the customs and traditions of the people.